

Høgskolen i Innlandet

Fakultet for lærerutdanning og pedagogikk

Vilde Følling-Folland

Masteroppgave

Barn i sorg i barnehagen

Early childhood bereavement in kindergarten

Master i pedagogikk

PED3008

2023

Forord

Sorg er noe vi alle vil oppleve en gang i livet, og noen ganger tidlig i livet. Som barnehagelærer har jeg vært nysgjerrig på hvordan dette påvirker barn i barnehagealder når en av foreldrene dør, og hvordan de egentlig blir møtt av de ansatte i barnehagen. Og hvordan opplever barnehagelærerne at de kan støtte disse barna, med barnehagens muligheter og begrensninger?

Det har vært et krevende, men givende tema og få utforske og reflektere rundt med barnehagelærere som har delt av sin kunnskap og sine erfaringer. Jeg er svært takknemlig for at dere har satt av tid til å dele deres refleksjoner med meg, og at dere har bidratt med et engasjement for barn og barndom og en oppriktig faglig nysgjerrighet.

Jeg vil gjerne takke veileder Lene Nyhus for gode samtaler og konstruktive tilbakemeldinger gjennom hele prosessen. Dine innspill har vært lærerike og du har hjulpet meg med å se nye perspektiver og å utvide egen forståelse av tematikken.

Til slutt tusen takk til Kristian Melleberg Torp for at du har vært tålmodig hele veien og støttet meg gjennom prosessen med gode ord og nødvendige avbrekk. Dette hadde ikke gått uten deg!

Takk også til Sissel Følling Eilertsen, Rein Jonsson og Kine Nossen som har lyttet interessert og kommet gode innspill.

Oslo, 12.mai 2023

Vilde Følling-Folland

Sammendrag

Denne masteroppgaven i pedagogikk har barn i sorg i barnehagen etter å ha mistet foreldre som tema. Målet har vært å se helhetlig på fenomenet gjennom fire forskningsspørsmål:

- Hvordan møter barnehagen barn som pårørende etter å ha mistet foreldre?
- Hvilke rammer har barnehagen for å følge opp disse barna, og hvilken kunnskap har barnehagelærerne om tematikken?
- Hvordan organiserer barnehagelærerne arbeidet med barn i sorg, og foreldresamarbeidet?
- Hvordan burde barnehagen jobbe med barn i sorg?

For å få innblikk i hva som er praksisen i barnehagene, og hva barnehagelærerne selv mener om temaet, har jeg utført kvalitative intervjuer med fire barnehagelærere om deres erfaringer og refleksjoner. Oppgaven har en hermeneutisk og fenomenologisk forankring ved at den er opptatt av barnehagelærernes perspektiver og opplevelse av egen hverdag, praksis og eget rammeverk. Fenomenet "barn i sorg" sees i en nordisk barnehagekontekst og barnehagens samfunnsmandat er lagt til grunn i drøftingen.

Funnene indikerer at barnehagelærerne er opptatt av hva som er det beste for barnet, men at kunnskap om temaet mangler i sektoren, og at man ofte lener seg på enkeltindividers kompetanse. Videre ser det ut som om det er behov for at flere planer og støttemateriell blir gjort tilgjengelig i barnehagene.

Abstract

This master's thesis in pedagogy has as its central theme the early childhood bereavement in kindergarten after the loss of a parent. The aim has been to observe the phenomenon holistically through four research questions:

- How does the kindergarten meet children in mourning after losing parents?
- What framework does the kindergarten have for following up these children, and what knowledge do the kindergarten teachers have about the subject?
- How do the kindergarten teachers organize the work with early childhood bereavement, and the parent cooperation?
- How should the kindergarten work with early childhood bereavement?

To gain insight into current practice in kindergartens, and what the kindergarten teachers themselves think about the topic, I have conducted qualitative interviews with four kindergarten teachers about their experiences and reflections.

The assignment has a hermeneutic and phenomenological grounding in that it is concerned with the kindergarten teachers' perspectives and experience of their own everyday life, practice, and framework. I analyze the phenomenon of "children in grief" in a Nordic kindergarten context and the kindergartens social mandate is the basis of the discussion.

The findings indicate that the kindergarten teachers are concerned with what is best for the child, but that knowledge about the topic is lacking in the sector, and that they often rely on the expertise of select individuals. Furthermore, there appears to be a need for additional plans and support materials to be made available in the kindergartens.

Innholdsfortegnelse

Forord	II
Sammendrag.....	III
Abstract.....	IV
Innholdsfortegnelse.....	V
1 Innledende kapittel.....	1
1.1 Problemstilling.....	1
1.2 Oppgavens struktur	2
2 Kunnskapsstatus	4
2.1 Pensum på barnehagelærerutdanningene.....	5
3 Teori og begreper.....	6
3.1 Begreper	6
3.2 Lover og relevant rammeverk	7
3.2.1 Barnekonvensjonen	7
3.2.2 Barnehageloven	8
3.2.3 Rammeplan for barnehager	10
3.3 Tilknytning, omsorg og medvirkning	11
3.3.1 Tilknytning.....	12
3.3.2 Omsorgsbegrepet i barnehagen	13
3.3.3 Medvirkning.....	14
3.4 Barn i sorg.....	15
3.4.1 Barns forståelse av død	15
3.4.2 Barns reaksjonsmønstre etter dødsfall	16
3.4.3 Ytre dødsårsaker	18
3.5 Hva sier litteraturen om barn i sorg i barnehagen?	19
3.5.1 Samarbeid mellom foreldre og barnehagen.....	21
4 Metode	23
4.1 Vitenskapsteoretisk forankring.....	23

4.1.1 Fenomenologi	23
4.1.2 Hermeneutikk	24
4.2 Kvalitative intervjuer	25
4.2.1 Utvalg	27
4.2.2 Intervjuguide og gjennomføring av intervjuer	27
4.2.3 Forskerens rolle og konfidensialitet	28
4.2.4 Transkripsjon	29
4.2.5 Koding og kategorisering	30
4.3 Kategorier og funn	31
4.3.1 Struktur og planer	32
4.3.2 Reforhandling av samarbeidet med foreldre	34
4.3.3 Kunnskap og erfaring	37
4.3.3 Aktiviteter og samtaler med barn	38
4.3.4 Det som ikke blir sagt	40
5 Drøfting	42
5.1 Kunnskap om barn i sorg i barnehagen	42
5.2 Omsorg i barnehagen	44
5.2.1 Medvirkning	47
5.3 Samtaler og lek med død som tema	48
5.4 Foreldresamarbeid og reforhandling	51
5.5 Planer og støttmateriell i barnehagen	54
5.6 De ytre dødsårsakene	57
6 Avslutning	60
Referanseliste	63
Vedlegg 1 – Intervjuguide	66
Vedlegg 2 – Informasjonsskriv og samtykkeerklæring	67
Vedlegg 3 – Godkjenning fra SIKT	70

1 Innledende kapittel

I denne oppgaven ser jeg på barnehagens rolle når barn er i sorg etter å ha mistet foreldre. 93,4% av barn i alderen 1-5 år går i barnehage (SSB, 2023). Når noen av disse mister foreldre er det de voksne i barnehagen som, etter hjemmet, er mest med barna. Derfor er det naturlig at barnehagen som institusjon har noe form for oppfølging rundt de barna dette gjelder. I tillegg sier barnehagelovens formålsparagraf at «[...] barnehagen skal i samarbeid med hjemmet ivareta barnas behov for omsorg og lek, og fremme læring og dannelse som grunnlag for allsidig utvikling» (Barnehageloven, 2005, §1).

For å finne ut av hva barnehagene gjør, og hvordan rammeverket påvirker arbeidet, har jeg utført kvalitative intervjuer med fire barnehagelærere i en stor norsk by, og fordypet meg i det som finnes av litteratur om temaet. Når jeg har intervjuet barnehagelærerne har målet vært å få en beskrivelse av praksisen i barnehagene, og et innblikk i hvordan barnehagelærerne forholder seg til rammeverket. Det har også vært å få en indikasjon på om det finnes konkrete planer og oppdatert informasjon i barnehagene.

Barnehagelærerne har flere rammeverk de skal forholde seg til i hverdagen, og alle sier noe om hvordan barnehagen skal møte barnet og se helheten for å ivareta barnets beste. Dokumentene jeg har sett på er barnekonvensjonen, barnehageloven og rammeplan for barnehager, som alle må ses i sammenheng med hverandre for å forstå barnehagesektoren. Jeg har valgt å ikke bruke lokale rammeverk som årsplaner eller kommunale satsninger på ulike fagfelt.

De overordnede planene sier ikke noe direkte om barn i sorg. Likevel vil jeg se på hvordan man kan tolke rammeverket for å se at det er barnehagens oppgave å møte både barn og foreldre i sorg, og hvordan det kan tolkes til og også innebære tiltak som vil være viktig for denne gruppen barn.

Barn i sorg er et stort felt, og hvordan barn opplever sorg er avhengig av flere faktorer, som hvilken relasjon barnet hadde til avdøde (Bergem, 2018, s.39). Barn som opplever å miste en forelder vil ha andre utfordringer enn barn som mister besteforeldre eller en venn, blant annet fordi det ofte vil skje endringer i dynamikken hjemme (Silverman og Worden, 1992, s. 103). Derfor har jeg avgrenset oppgaven til å handle om barn i sorg etter dødsfall hos foreldre, men skriver ofte bare «barn i sorg», for at teksten skal få best mulig flyt. Videre har jeg måttet gjøre noen generaliseringer for å avgrense, og for tekstens oppbygging, men dette vil jeg gå nærmere inn på der det er naturlig.

1.1 Problemstilling

Overordnet er temaet barn i sorg etter å ha mistet foreldre, i barnehagen. For å avgrense og spesifisere studien har jeg tatt utgangspunkt i disse forskningsspørsmålene:

- Hvordan møter barnehagen barn som pårørende etter å ha mistet foreldre?
- Hvilke rammer har barnehagen for å følge opp disse barna, og hvilken kunnskap har barnehagelærerne om tematikken?
- Hvordan organiserer barnehagelærerne arbeidet med barn i sorg, og foreldresamarbeidet?
- Hvordan burde barnehagene jobbe med barn i sorg?

I utgangspunktet var målet med denne studien å beskrive praksisfeltet uten å komme med anbefalinger eller meninger om hvordan barnehagene burde organisere seg for å ivareta barnet best mulig. Dette endret jeg på etter å ha snakket med barnehagelærerne, og jeg kommer likevel til å reflektere noe rundt hvilken kunnskap barnehagene burde ha. Dermed vil jeg også si noe om hvordan barnehagen burde jobbe når barn i barnehagen mister foreldre. Dette kommer jeg hovedsakelig til å gjøre underveis i drøftingsdelen.

Det er ikke meningen at denne studien skal ses på som en oppfordring til at barnehagen skal drive med terapi eller andre oppgaver som tilfaller helsevesenet eller andre instanser. Derimot handler det om tilrettelegging, oppmerksomhet og kunnskapsoppdatering rundt en gruppe barn som kan trenge ekstra, og som vil kunne være sårbare i perioder. For å gjøre dette må barnehagen ha et samarbeid med gjenlevende foreldre eller andre omsorgspersoner i barnets liv, og jeg vil derfor ha med en del om dette samarbeidet. Når jeg skriver om barn i sorg har jeg sett det nødvendig å ha et eget kapittel om barn som opplever å miste foreldre grunnet ytre dødsfall, fordi de kan oppleve ekstra påkjenninger som personalet i barnehagen burde være oppmerksomme på.

1.2 Oppgavens struktur

Oppgaven er delt inn i 6 kapitler, der kapittel 3 - 4 handler om teoretiske tilnærminger på feltet. Her tar jeg for meg hva litteraturen sier om barn i sorg, tilknytningsteori og metode. Først er det noen begrepsavklaringer og et kapittel om kunnskapsstatus. Under kunnskapsstatus skriver jeg også litt om hva pensum er på barnehagelærerutdanningen om barn i sorg, for å sette en ramme for hvilket grunnlag vi kan anta barnehagelærerne har for å vite noe om temaet.

Metodekapittelet er delt inn i en del som tar for seg den vitenskapsteoretiske forankringen før jeg sier noe om kvalitative intervjuer og arbeidet med intervjuene samt koding og kategorisering. Til slutt i kapittelet presenterer jeg funnene og de endelige kategoriene.

I siste del før konklusjonen tar jeg for meg hvordan mine funn kan ses i lys av litteraturen, og drøfter hva dette har å si for arbeidet i barnehagene. Underveis i oppgaven, spesielt i kapitlene om teoretiske tilnærminger, kommer jeg til å reflektere rundt kilder og etiske problemstillinger man burde være oppmerksom på når man leser studien og teoriene som er anvendt.

Som vedlegg har jeg samtykkeerklæringen og intervjuguiden jeg har brukt med barnehagelærerne samt godkjenning fra Sikt- kunnskapssektorens tjenesteleverandør.

2 Kunnskapsstatus

I dette kapittelet kommer jeg til å presentere hva kunnskapsstatus er når det gjelder barn i sorg etter å ha mistet foreldre. Her ser jeg både på barn i sorg som et generelt tema, men også hva som er kunnskapsstatus om barn i sorg i barnehagene. Her ser jeg på hva som er skrevet om barn i sorg i barnehagen, tilgjengeligheten for barnehagelærerne og helt til slutt hva som er pensum på barnehagelærerutdanningen på OsloMet.

For å finne ut mer om hva kunnskapsstatus er både i barnehagene og i forskningen bladde jeg meg bakover i to tidsskrift som skriver om og for barnehagefeltet. I tidsskriftet nordisk barnehageforskning tok jeg for meg utgivelsene fra volum 1 – 20 som strekker seg fra 2008 til 2020. Blant artiklene som er utgitt her fant jeg kun en tekst som handlet om foreldresamarbeid i barnehagen når en av foreldrene lever med en alvorlig dødelig sykdom (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022). Denne teksten er absolutt relevant for arbeidet med barn i sorg, men den tar ikke for seg hvordan man jobber eller bør jobbe direkte med barna dersom forelderen dør.

Det andre tidsskriftet jeg så gjennom var barnehagefolk. Her så jeg gjennom alle fra 2021 og 2022, men fant ingenting som hadde barn i sorg som overordnet tema. At jeg ikke så like langt tilbake i tid i dette tidsskriftet handlet om tilgjengelighet. Jeg har også søkt på Utdanningsdirektoratet sine sider, og fant her en veileder som handler om barn i sorg i barnehagen, samt noe støttmateriell (utdanningsdirektoratet, 2022). Veilederen baserer seg i stor grad på punktlistor om hva man kan gjøre, men lite utfyllende informasjon om hvordan og hvorfor. Videre har jeg søkt etter bøker og artikler hos Nasjonalbiblioteket, Deichmann, Nora og i Oria. Av de bøkene og artiklene jeg fant som dreide seg om barn i sorg og hvordan de som jobber med barn skal møte disse barna handlet mesteparten om barn i skolen.

Av det jeg fant på feltet kunne jeg heller ikke finne noe om hvordan man jobber med barn i sorg uten språk eller uten god nok språkkompetanse til å uttrykke følelser de kan sitte med. Her tenker jeg ikke bare på barn med spesielle behov, men at man i barnehagene har fått veldig mange barn under 3 år. Disse barna vil også ha følelser og endrede behov etter et dødsfall, men vil ikke i samme grad som en del eldre barn kunne uttrykke dette.

I søkeprosessen har jeg kommet over flere kilder som kan gi oss innsikt i hvordan barnehagene burde jobbe med barn som mister foreldre. Noe av dette er lett tilgjengelig, men tidvis mangelfullt innhold om barnehagen som institusjon. Noe er også litteratur som tar for seg begrepet «pårørende» i dets fulle forstand, det vil si at de tar for seg mange forskjellige måter barn kan være pårørende på, og derfor vil hvert enkelt kapittel ikke være like omfattende som litteratur som kun tar for seg sorg i forbindelse med dødsfall.

Videre har jeg funnet noen kilder som har barn i sorg i barnehagen som sitt primærfokus, men mye av dette finnes ikke de stedene barnehagelærere vanligvis vil lese om eget fag. Noe av dette er også doktorgradsavhandlinger. Om vi da kan forvente at barnehagelærere er noenlunde oppdatert på tematikken kan det da stilles spørsmål ved. Likevel er det veiledere og støttemateriell på utdanningsdirektoratet sine sider, som barnehagelærerne kan benytte seg av dersom de skal jobbe med barn i sorg.

Det finnes altså en del litteratur om hva som vil være viktig i møte med barn som har mistet foreldre og generelt om barn i sorg, her finnes det også noe som omhandler barnehagen som institusjon. Derimot er det lite om hvordan man burde jobbe med de yngste barna, og lite beskrivende om hvordan praksisen egentlig er i barnehagene.

Blant kildene jeg finner savner jeg også stemmer som har en barnehagefaglig bakgrunn. Altså noen som kjenner barnehagens rammer godt nok til å komme med anbefalinger, men også forskning som beskriver hva som gjøres i barnehagene i dag.

2.1 Pensum på barnehagelærerutdanningene

For å få noe oversikt over hva barnehagelærerne har på studiet om barn i sorg har jeg forsøkt å gjennom pensumlister ved flere institusjoner. Dette har jeg gjort for å sette det barnehagelærerne sier inn i en kontekst. Av de fire jeg lette hos var det kun OsloMet som hadde sine lister tilgjengelig. Jeg har ikke gått gjennom hver enkelt bok for å se, men tatt et overblikk. Pensumlistene jeg har sett på er fra 2022/2023. Hva jeg har funnet her sier kun noe om hvorvidt det er noe på pensum om barn i sorg, ikke om det foreleses om det, eller om studentene har hatt oppgaver med barn i sorg som tema.

Ved OsloMet fant jeg en bok «Små barns sorg: informasjon og veiledning til foreldre og andre voksne» av Atle Dyregrov. Denne fant jeg på pensumlisten til faget samfunn, religion, livssyn og etikk. Hos OsloMet ligger det også en annen bok av Atle Dyregrov under «aktuell tillegglitteratur» i valgfaget «barn med behov for særskilt omsorg og oppfølging». Der fant jeg "barn og traumer: en håndbok for foreldre og hjelpere" (OsloMet, u.å.). Denne tar for seg hele traumbegrepet, og har også noe om barns sorg etter plutselige dødsfall.

Hvis vi tar utgangspunkt i funnene fra OsloMet er det noe pensum om barn i sorg, men vi vet ikke hvordan det benyttes. En av to bøker er det jeg tolker som frivillig lesning i et valgfag.

3 Teori og begreper

I dette kapittelet kommer jeg til å redegjøre for de teoretiske tilnærmingene jeg mener vi må ha med oss når vi skal se på barn i sorg i barnehagen, og hvilke begreper som blir brukt i studien. Når det gjelder teoriene innebærer det tilknytningsteori, omsorg sett i lys av barnehagens mandat og rammer, og teori om barn i sorg. Jeg kommer også til å redegjøre for hvordan barnekonvensjonen, barnehageloven og rammeplanen er påvirkende.

3.1 Begreper

Her ønsker jeg å utdype hvilke begreper som blir anvendt i studien, og hvilke vurderinger som har blitt tatt i valg av disse.

Møter: Når jeg skriver om hvordan barnehagen og de ansatte *møter* barna etter å ha mistet foreldre innebærer dette begrepet alt fra hvordan barna blir snakket med eller til, hvordan det er blitt tilrettelagt og relasjonsbygging, til hvordan man strukturerer foreldrekontakt og informasjon til barnegruppa og barnegruppas foreldre. Begrepet kan sånn jeg ser det omfavne mye på en gang og er derfor et enkelt ord å anvende for å unngå oppramsing og unødvendige beskrivelser.

Pårørende/ i sorg: Studien dreier seg om barn i sorg når foreldre dør, noen ganger betyr dette også at de har opplevd lang tids sykdom hos en forelder som påvirker dem i hverdagen. På mange måter kan de ha vært både et barn i sorg og et barn som er pårørende i forbindelse med fysisk og psykisk sykdom eller i forbindelse med rusproblematikk. Barn som opplever ytre dødsfall, kan også i noen tilfeller oppleve å være begge deler. Jeg kommer til å bruke begrepene noe om hverandre da de ikke alltid lar seg skille om det skal være noe fremgang i teksten.

Foreldre: Selv om jeg vet at mange barn vokser opp med omsorgspersoner eller foresatte som ikke er foreldre, bruker jeg likevel dette som begrep. Dette er kun for språklig flyt, og betyr ikke at det som blir presentert ikke også vil gjelde andre familiekonstellasjoner.

Barnehagelærere og ansatte: Det er mange ulike måter å organisere en barnehage på, noen har to pedagogiske ledere på samme avdeling og noen har en pedagogisk leder og en barnehagelærer, mens andre igjen har en pedagogisk leder 1 og en pedagogisk leder 2. Uavhengig av stillingstittel skal alle disse ha barnehagelærerutdanning. Derfor bruker konsekvent «barnehagelærer» for å vise til utdanning og hva vi kan forvente av pedagogisk kompetanse, ikke stillingstittel. Alle jeg har intervjuet har også godkjent barnehagelærerutdannelse. Når jeg noen steder bruker «ansatte» er dette fordi jeg ønsker å belyse at alle som jobber rundt barnet har en rolle, dette innebærer også medarbeidere i barnehagen med eller uten utdanning, samt styrer.

Traumer: Et psykisk traume oppstår ofte på grunn av en ekstrem situasjon, likevel er det ikke alle ekstreme situasjoner som skaper et traume hos noen. Her er det flere variabler som spiller inn, derfor burde man ifølge Atle Dyregrov (2010, s.13-14) bruke «potensielt traumatiserende hendelse» dersom man skal være helt korrekt. Med traume menes det «overveldende, ukontrollerbare hendelser som innebærer en ekstraordinær psykisks påkjennelse». Jeg kommer til å bruke begrepet traume selv om jeg vet at ikke alle nødvendigvis vil oppleve et traume. Dette er for å få språklig flyt da jeg anser «potensielt traumatiserende hendelse» som en tungvint måte å skrive på dersom det også skal gjentas gjennom hele teksten.

3.2 Lover og relevant rammeverk

Barnekonvensjonen, barnehageloven og rammeplanen forteller oss noe om hvordan vi skal jobbe med barn, og hvilke rettigheter barn har. Vi kan si at barnekonvensjonen gir oss noen overordnede prinsipper mens barnehageloven og rammeplanen er basert på disse prinsippene og sier mer om hvordan man skal jobbe for å ivareta hensynet til barnets beste. Jeg kommer til å gå gjennom hver enkelt i hvert sitt kapittel. Alle barnehager har også en årsplan de skal følge i tillegg til andre lokale bestemmelser, alt det skal være i tråd med de overordnede rammene jeg presenterer her, og jeg tar derfor ikke med denne typen planer.

3.2.1 Barnekonvensjonen

Barnekonvensjonen sier ikke noe direkte om barn i sorg, men vi kan likevel hente noen grunnleggende prinsipper derfra som gjør seg gjeldende når vi arbeider med denne gruppen barn. Flere av disse prinsippene kommer vi til å se at går igjen i både barnehageloven og rammeplanen for barnehager. Her kommer jeg til å trekke frem de artikkelene jeg mener er mest relevante for barn i sorg i konteksten barnehage.

Artikkel 3 legger til grunn prinsippet om at alt vi gjør som handler om barn, også skal være til barnets beste, og at barnets beste er de voksnes ansvar. Her vil jeg trekke frem artikkel 3.1 og 3.3 for å belyse dette.

Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn. [...] Partene skal sikre at de institusjoner og tjenester som har ansvaret for barns omsorg eller beskyttelse, retter seg etter de standarder som er fastsatt av de kompetente myndigheter, særlig med hensyn til sikkerhet, helse, personalets antall og kvalifikasjoner samt kvalifisert tilsyn. (Barnekonvensjonen, 1989, art.3)

Slik jeg ser det belyser 3.1 det generelle prinsippet om at det er de voksnes ansvar at barnets beste ligger til grunn i alle bestemmelser som på noe vis affekterer barn. Videre i artikkel 3.3 er det mer detaljert om myndighetenes ansvar for at institusjoner og tjenester, i dette tilfelle barnehagene, oppfyller de satte

kravene. Da spesielt med hensyn til sikkerhet, helse, antall tilstedeværende voksne og at de som er til stede er kvalifiserte.

Videre i artikkel 12 fastslår barnekonvensjonen at alle barn har rett til å bli hørt, og å medvirke i egen hverdag, 12.1 er den som gjør seg mest gjeldende for barn i barnehagen.

Partene skal garantere et barn som er i stand til å gjøre danne seg egne synspunkter, retten til fritt å gi uttrykk for disse synspunkter i alle forhold som vedrører barnet, og tillegge barnets synspunkter behørig vekt i samsvar med dets alder og modenhet. (Barnekonvensjonen, 1989, art.12)

Artikkel 12 kan også sees i sammenheng med artikkel 13 om barns ytringsfrihet. Denne artikkelen handler om barnets rett til å motta og søke etter alle former for informasjon og ideer, men den handler også om barnets rett til å meddele alle former for informasjon og ideer, med den uttrykksformen de selv velger (Barnekonvensjonen, 1989, art.13).

Til slutt vil jeg trekke frem artikkel 14 om barns tro- og religionsfrihet, som i likhet med artikkel 12 kan ses i sammenheng med artikkel 13. At jeg tar frem denne artikkelen er fordi det vil være naturlig å anta at dette kan ha innvirkning på hva barnet tenker på, hvordan det tenker om dødsfall og hva det ønsker å snakke om rundt dødsfallet.

«Partene skal respektere barnets rett til tankefrihet, samvittighetsfrihet og religionsfrihet.»
(Barnekonvensjonen, 1989, art.14).

De artikkelene jeg har trukket frem her fra barnekonvensjonen kan bli relevante i arbeidet med barn i sorg, selv om de ikke sier noe direkte om barn i sorg. Artikkelene skisserer likevel noen grunnleggende prinsipper vi kan ta med oss videre.

3.2.2 Barnehageloven

Barnehageloven regulerer, og gir noen grunnleggende føringer for den daglige driften av barnehagene. Når vi ser på barnehageloven, vil vi i flere av paragrafene kjenne igjen prinsippene fra barnekonvensjonen. Selv om heller ikke barnehageloven nevner barn i sorg spesifikt kommer jeg til å trekke frem de paragrafene jeg mener er relevante.

I formålsparagrafen står det at «barnehagen skal i samarbeid og forståelse med hjemmet ivareta barnas behov for omsorg og lek, og fremme læring og dannelse som grunnlag for allsidig utvikling»
(Barnehageloven, 2005, §1).

Den forteller oss altså noe om hvordan barnehagens formål faktisk innebærer flere av de aspektene vi skal se på videre om arbeidet med barn i sorg. Den sier noe om omsorg, foreldresamarbeid og barnets utvikling. Videre sier formålsparagrafen at barnehagen skal:

[...] bygge på grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfrihet, nestekjærlighet, tilgivelse, likeverd og solidaritet, verdier som kommer til uttrykk i ulike religioner og livssyn og som er forankret i menneskerettighetene (Barnehageloven, 2005, §1).

Under §2 om barnehagens innhold sier loven at «barnehagen skal ha en helsefremmende og en forebyggende funksjon, og bidra til å utjevne sosiale forskjeller» (Barnehageloven, 2005, §2).

At barnehagen skal ha en helsefremmende funksjon må da også handle om psykisk helse og å forebygge eventuell problematikk senere ved å være en støtte for barnet i sorgen.

Videre er også hele §3 relevant. Denne paragrafen handler om barns rett til medvirkning og hensynet til barnets beste. Den sier blant annet at «i alle handlinger og avgjørelser som gjelder barn i barnehagen, skal hva som er best for barnet, være et grunnleggende hensyn» (Barnehageloven, 2005, §3). Den slår også fast at barn har rett til å uttrykke sine meninger i saker som gjelder dem, og i planleggingsprosesser i barnehagen.

Når det gjelder bemanning i barnehagene slår barnehageloven fast at det skal være minst en ansatt per tre barn under tre år, og en ansatt per seks barn over tre år (barnehageloven, 2005, §26). Her vil jeg også legge til sykefraværet i barnehagene som ifølge tall fra NAV sier at legemeldt sykefravær i barnehagene i 4.kvartal 2022 er på 10,0% (Kommunesektorens organisasjon, 2022). Jeg legger ved disse tallene fordi det vil bli relevant å se bemanningskravet i loven i sammenheng med hva barnehagelærerne sier om deres muligheter til å tilrettelegge, og å følge planer i hverdagen.

Også i barnehageloven er det flere paragrafer som jeg har vist til, som vil ha innvirkning på hvordan barnehagene kan og skal jobbe med barn når de mister foreldre, selv om ingen av paragrafene sier dette direkte. Likevel har de en reell betydning for hvilken plikt barnehagen har ovenfor barna. Noen av paragrafene vil jeg utdype nærmere i senere kapitler.

Videre vil jeg ta opp hvordan bestemmelsene i rammeplanen er relevante, og henger sammen med både barnehagelov og barnekonvensjonen.

3.2.3 Rammeplan for barnehager

Her kommer jeg til å se på noe av det som blir sagt i Rammeplanen, som kan være relevant. Rammeplan for barnehage går nærmere inn på hva som er barnehagens oppgaver. Den sier heller ikke noe spesifikt om temaet barn i sorg, men også her kan vi likevel si noe om hva barnehagens oppgaver er, og hvilke rammer som gjelder i den gitte situasjonen. I rammeplanen vil vi også kjenne igjen prinsipper fra barnekonvensjonen og barnehageloven, dette påpekes i første kapittel om barnehagens verdigrunnlag. Dette kapittelet ramser også opp flere oppgaver som blir viktige når man skal jobbe med barn i sorg. Fordi det i stor grad er en oppramsing av hva som kommer senere i rammeplanen hopper jeg over denne biten, og ser heller på teksten der dette utdypes nærmere.

Når vi leser og tolker rammeplanen for å se hva som blir relevant er omsorgsbegrepet sentralt. Vi kan likevel ikke bare se på begrepet ut ifra hva som står under rammeplanens kapittel om omsorg, men hvordan begrepet blir benyttet gjennom hele planen. Dette går jeg nærmere inn på i kapittel om omsorg og tilknytning, derfor kommer jeg ikke til å utdype videre om dette her.

Som vi så i barnehageloven skal barnehagen ha en helsefremmende og forebyggende funksjon. Dette utdypes i rammeplanen. Her står det at barna «skal bli kjent med egne og andres følelser» og de skal «ha mulighet til ro, hvile og avslapning i løpet av barnehagedagen» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11).

«Barnehagen skal anerkjenne og verdsette barnas ulike kommunikasjonsuttrykk og språk [...]» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 23). Rammeplanen slår fast at personalet i barnehagen må ha en forståelse for, og anerkjenne barns måter å uttrykke seg på. At barn kan uttrykke seg på ulike måter og at språkutviklingen må tas hensyn til når barn står i en sorgprosess utdypes senere. Da må vi også ha i bakhodet at det i gjeldende rammeverk står noe om hvordan personalet skal forholde seg til barns kommunikasjonsuttrykk, både verbalt og non-verbalt.

At barn har rett til medvirkning så vi allerede i kapittel om barnekonvensjonen, og senere i barnehageloven. Hvordan denne rettigheten skal sees i en barnehagekontekst utdypes med et eget kapittel i rammeplanen. Her står det blant annet at barna «skal få erfare å få innflytelse på det som skjer i barnehagen», det står også at «barna skal ikke overlates et ansvar de ikke er rustet til å ta» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 27). Begge disse setningene er viktige når vi skal tilrettelegge for barn. På den ene siden har barna rett til å bli hørt, men barnehagen har også et ansvar for at de ikke skal måtte ta valg de ikke er kognitivt utviklet nok til å ta.

Barnehagen skal ha et foreldresamarbeid, som er nedfelt i barnehageloven. I rammeplanen står det også at «barnehagen skal legge til rette for foreldresamarbeidet og god dialog med foreldrene» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 29). Sånn ordlyden er her kan man si at rammeplanen legger

hovedansvaret for samarbeid og dialog på barnehagen. Videre presiseres det at det er barnehagens ansvar å legge til rette for at det er informasjonsutveksling mellom barnehage og hjemmet knyttet til blant annet barnets helse og utvikling (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 29).

Til slutt vil jeg trekke frem at rammeplanen er klar på at barn skal få undre seg over eksistensielle, religiøse, etiske, filosofiske, og livssynsmessige spørsmål (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 55). Dette kan vi anta at vil bli viktig for en del barn i møte med alvorlig sykdom og dødsfall hos foreldre, og dermed for de ansatte i barnehagen om de skal samtale med barn om sorgen.

Det er flere sider ved barnekonvensjonen, barnehageloven og rammeplanen som kan brukes for å argumentere for hva, hvordan og hvorfor barnehagene skal jobbe med tilrettelegging for barn i sorg. Om ikke tilrettelegging, ha en oppmerksomhet rettet mot barna det gjelder. Jeg har her trukket frem noen for å belyse hvilket rammeverk barnehagene har å forholde seg til og hvilke prinsipper som ligger bak. Ved å bygge det opp fra barnekonvensjon til rammeplan kan vi også se hvordan barnehagens lover og rammer bygger på overordnede prinsipper, som vi finner igjen i alle ledd. Med begreper og lovverket gjort rede for vil jeg nå gå inn på teoriene om tilknytning og omsorg og om barn i sorg.

3.3 Tilknytning, omsorg og medvirkning

I dette kapitlet vil jeg først si noe om tilknytning mellom barn og forelder før jeg redegjør for tilknytning og omsorg i barnehagen. For å få en forståelse av tilknytningsteori kommer jeg til å bruke John Bowlby, spesifikt «a secure base» og «attachment and loss» der han også refererer mye til Mary Ainsworth sine forskningsprosjekt om tilknytning. Dette gjør jeg fordi det er noen av de mest kjente teoriene som også er kjent for barnehagelærere. Det er også fordi vi for å forstå sorgen må forstå hvordan tilknytning fungerer, og at et barns sorg påvirkes av hvilken tilknytning det hadde til den døde (Burrell et al, 2021, s. 6). Kapitlet om barns tilknytning til foreldre vil derfor ikke gå i dybden, men se noe overordnet på tilknytning mest for å få et innblikk i hvordan barn reagerer i ulike situasjoner, og hva barnehagepersonalet må være oppmerksomme på i sitt arbeid.

Videre skriver jeg om omsorg og tilknytning i barnehagen for å legge et grunnlag for hvordan vi kan se barnehagens profesjonelle rolle når det gjelder omsorg ovenfor barn. Jeg kommer også til å utdype kort om Bowlby og kjønn i hans teorier for å poengtere at alle familier kan sees på ut ifra tilknytningsteori, og skal møtes på best mulig måte i barnehagene. I forrige kapittel så jeg på hvordan barnehagens lovverk slår fast at barn har rett til å medvirke i egen hverdag. Helt til slutt i dette kapitlet vil jeg se på hvordan vi kan forstå medvirkningsbegrepet i barnehagen. At jeg tar det med i dette kapitlet handler om at medvirkningsperspektivet blir koblet opp til omsorgsperspektivet i barnehagen.

3.3.1 Tilknytning

Tilknytning handler om et emosjonelt bånd mellom mennesker, i dette tilfellet barn og foreldre, men også barnehageansatte. Barn i barnehagealder strekker seg fra ca. ett år til ca. seks år, i teoriene vi får presentert av Bowlby (1969, s. 204-205) er det forskjell på adferden til barn under tre år og de over. Her kan vi huske på at det er store forskjeller på barns utvikling, og at ikke alt kan kategoriseres ut ifra alder, noe også Bowlby (1969, s. 199-203) poengterer. Likevel sier han at barn under tre år ofte vil gråte, trenge ekstra oppmerksomhet og være inaktive dersom mor drar, mens de over tre år gjerne takler det bedre og i større grad vil leke med andre barn. Denne trygghetsfølelsen hos barnet krever at noen ting er på plass. For det første må de voksne barnet blir satt igjen med være noen de kjenner, som en barnehageansatt de har en relasjon til og har blitt kjent med sammen med mor. Barnet må være friskt og ikke i en tilstand der de er redde eller på vakt, og til slutt må de vite hvor mor er og at hun kommer tilbake. Dersom dette grunnlaget ikke er der vil barnet kunne vise forstyrrelser i adferd (Bowlby, 1969, s. 205).

Et barn som opplever negative følelser som sorg eller frykt kan ofte vise tegn til at de trenger nærhet og kan gjerne klenge seg til mor, ha et behov for å holde hånda hele tiden eller ekstra behov for et fang (Bowlby, 1988, s. 137). Denne type adferd vil det være naturlig å anta at noen barn også vil vise i barnehagen. Denne adferden vil være nyttig for personalet å være klar over både for hvordan de selv skal møte barnet og tolke barnets behov, men også fordi dette kan bli veldig intenst hjemme for en gjenlevende forelder som nylig har blitt alene. Dersom toleransevinduet er mindre enn vanlig kan det føre til en konflikt i behovene hjemme, og om barnet over tid ikke blir møtt på disse omsorgsbehovene kan det få konsekvenser for barnets utvikling.

For at barn og unge skal bli sunne og selvstendige trenger de stabile hjem der begge foreldre bruker tid og oppmerksomhet på barnet. Dersom barnet har det, og opplever en trygg tilknytning vil foreldrene oppleves som en trygg base som de kan komme til når de trenger omsorg, og som de kan utforske verden fra (Bowlby, 1988, s. 12). Tilknytning og nysgjerrighet henger sammen, for at barnet skal kunne være nysgjerrig og utforske verden må det føle en indre ro som kommer fra trygg tilknytning, og følelsen av å være sett og beskyttet. Ved å ha denne tryggheten kan barnet utvikle selvstendighet og mestingsfølelse (Brandtzæg et al., 2016, s. 21).

Bowlby (1988, s.1-3) mener at det å oppdra barn ikke er en jobb for en person dersom oppdragelsen skal oppfylle barnets behov, uten at forelderen skal bli utslit. Tradisjonelt sett har hjelpen kommet fra partner eller kvinnelige familiemedlemmer dersom man for eksempel ikke har en partner som kan hjelpe. I et samfunn der vi har en barnehagetradisjon og de aller fleste barn går i barnehage vil det være naturlig å tenke at noe av denne hjelpen kommer fra nettopp barnehagen.

Det er likevel ikke sånn at omsorgen må være helt optimal til enhver tid, så lenge den er tilfredsstillende eller god nok. Barn tåler at det skjer brudd i samspillsituasjoner eller at foreldre er mindre responderende på barnas behov til tider. Relasjoner og samspill lar seg reparere (Djup, 2022, s. 20).

I forordet til «a secure base» skriver Jeremy Holmes (1988, xiv) at Bowlby alltid har ment at både mor og far er viktige når det gjelder å skape en trygg base, likevel refererer han ofte til teorier og forskningsprosjekter som i hovedsak er sentrert rundt morsrollen. Grunnen til dette er at det har vært enklere å forske på, og det har vært flest familier der mor har hatt hovedansvaret for oppdragelse av barna. Likevel sier Bowlby (1988, s.11-12) at hvilket tilknytningsmønster barnet viser er avhengig av hvordan det har blitt behandlet av begge foreldre.

Tiden teoriene kommer fra har også gjort at man for eksempel ikke har tatt hensyn regnbuefamilier, og beskrivelser av mor- og fars- roller bærer preg av tradisjonelle kjønnsrollemønstre. Vi vil likevel kunne anta at teoriene er gyldige uavhengig av kjønn og familiekonstellasjon.

3.3.2 Omsorgsbegrepet i barnehagen

Ifølge rammeplanen «skal alle barna oppleve å bli sett, forstått, respektert og få den hjelp og støtte de har behov for» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 19). For at barn skal oppleve dette kreves det emosjonelt tilstedeværende voksne. Det er sammenhengen mellom voksne som kan være både omsorgsfulle og lekne som legger grunnlaget for at barnehagen skal kunne arbeide med danning, omsorg, lek og læring (Tholin, 2013, s. 47). Når vi arbeider med omsorg i barnehagen tenker vi ofte på den omsorgen personalet skal vise ovenfor barna. Det er personalets oppgave å legge til rette for omsorg i barnehagen, men vi må huske på at også barn deltar aktivt i omsorgssituasjoner. Barn viser omsorg ovenfor hverandre og de er ikke en homogen gruppe som passivt tar imot omsorg fra voksenpersoner. Videre må vi være klar over at omsorgen ikke foregår i et vakuum, både barn og voksen kommer med en historie og møtes i en kontekst som vil ha påvirkning (Tholin, 2013, s. 37 og 67).

Som regel kan vi si at den som søker omsorg er i en svakere posisjon enn personen den søker omsorg fra (Bowlby, 1988, s. 136). I møte med barn har voksne en definisjonsmakt en må være bevisst, spesielt når barnet søker omsorg og trygghet. De voksnes væremåte kan skape en relasjon der barnet føler seg sett og anerkjent, eller væremåten kan gjøre at barn føler seg mindre verdt og underminerer deres selvstendighet. Problemet er at voksne alltid vil være i en maktposisjon ovenfor barnet, og at maktmisbruk kan forekomme i omsorgsrelasjoner er vanskelig å unngå (Bae, 1997, s. 147-148). Vår posisjon og definisjonsmakt i kraft av å være voksne kan gjøre noe med barns selvfølelse, men også hvordan våre omsorgsuttrykk oppleves. Det som er omsorg fra vår side oppleves ikke nødvendigvis sånn for barnet.

Sånn kan det også oppleves i omsorgssituasjoner mellom barn. For eksempel kan ofte eldre barn ha et ønske om å hjelpe yngre og å vise at de får til, og noen ganger kan det gå utover en som kanskje ikke ønsker hjelp. I disse situasjonene kan de ansatte i barnehagen hjelpe barna med å forstå og tolke hverandres uttrykk, og ta den andres perspektiv (Johansson, 2001, s. 107).

At omsorgsuttrykk ikke alltid blir tolket slik de er ment fra omsorgsgiveren er noe vi kan være bevisst, og med åpen og anerkjennende kommunikasjon kan gode samspill skje, og relasjoner repareres dersom personalet i barnehagen jobber aktivt med det.

Sitatet i begynnelsen av kapittelet er hentet fra kapittelet om omsorg i rammeplanen. Det er dog ikke bare her omsorg blir omtalt. For eksempel blir omsorgsbegrepet tatt opp i kapittel om bærekraftig utvikling der det står at «barn skal gjøre erfaringer med å gi omsorg og ta vare på omgivelsene og naturen» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 10). Videre under kapittel om livsmestring og helse tas det opp at barnehagens omsorgsoppgaver ikke er begrenset til kun barnehagen. Her står det at «barnehagen er i en sentral posisjon til å observere og motta informasjon om barnas omsorgs- og livssituasjon» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s.11). Dette er ifølge Eidsvåg en form for indirekte omsorg. Det vil si at personalet i barnehagen ikke selv har ansvar for å yte omsorg ovenfor barna utenfor arbeidstid, men de skal passe på at barnas behov blir møtt i hjemmet i tillegg til i barnehagen (Eidsvåg, 2021, s. 40).

Kort oppsummert handler altså omsorg i barnehagen om emosjonelt tilstedeværende voksne som evner å ha en anerkjennende kommunikasjon med barna, og er bevisst sin egen maktposisjon. Det handler også om at barn skal få være deltakende aktører i omsorgsrelasjoner og at barnehagen skal vite noe om barnas omsorgssituasjon i hjemmet. Rammeplanen slår fast at en stor del av barnehagens oppgave er å ivareta omsorgsbehovene til barn, selv om den ikke nevner barn i sorg eller som pårørende. For å kunne møte barn i sorg på alle disse aspektene ved omsorg vil det være fornuftig å kunne noe om tilknytning som vi var inne på i forrige kapittel, omsorgsansvaret til barnehagen og barn som pårørende og i sorg. Dette skal sees på i neste kapittel, men først må vi også forstå noe om barns rett til medvirkning, og hvordan dette kan forstås i et barnehage- og omsorgsperspektiv.

3.3.3 Medvirkning

Barns rett til medvirkning er slått fast i barnekonvensjonen, barnehageloven (§3) og rammeplan for barnehager. Hvis vi går tilbake til barnekonvensjonen kan vi si at barns rett til medvirkning henger tett sammen med artikkel 12, 13 og 14 som alle omhandler barns rett til å mene noe om egen hverdag og å uttrykke seg på ulike måter om ulike tema (Bae, 2012, s.14).

For å forstå det grunnleggende prinsippet i at barn har rett til medvirkning burde vi forstå hvilket barnesyn som ligger til grunn. Ifølge Berit Bae (2012, s.18) handler det om at man ikke lenger ser barn som

mangelfulle eller noen som en gang skal bli fullverdige individer. I stedet ser man på barn som fullverdige individer, som har krav på respekt.

På den ene siden kan medvirkningsperspektivet i denne studien handle om barns rett til å bli hørt i saker som gjelder dem (barnehageloven, 2005, §3). Her tenker jeg for eksempel på hvordan de ansatte tilrettelegger, hvordan de snakker med eller om barnet, eller hvilken informasjon som skal fortelles til hvem. På den andre siden kan medvirkningen handle om barn som deltagende aktører i omsorgskulturen i barnehagen (Tholin, 2013, s. 145). For at alle barna skal kunne delta i fellesskapet, og medvirke gjennom omsorgsuttrykk må personalet være oppmerksomme på at det skjer, at barn i aller høyeste grad kan bidra på sin måte, og de må oppmuntre slik at de fortsetter med det (Tholin, 2013, s. 146).

Retten til medvirkning gjelder ikke bare de eldste barna i barnehagen som gjennom språket kan påvirke sin egen hverdag. Den skal også gjelde de yngste barna, eller barn som av andre grunner ikke uttrykker seg verbalt. Dette fordrer at de ansatte i barnehagen har respekt for hvordan barn kan uttrykke seg med ulike former for non-verbal kommunikasjon (Bae, 2012, s.19).

3.4 Barn i sorg

Når det gjelder barn i sorg etter dødsfall hos foreldre kunne det vært nyttig å si noe om hvor høy eller lav forekomst det er av dette, men disse tallene har ikke jeg klart å finne, om de eksisterer. I en artikkel om psykososiale vansker hos barn etter tap av foreldre poengteres det at 2500 mennesker dør hvert år av ytre dødsårsaker, men at vi ikke vet hvor mange av dem som har barn, og hvor mange barn de eventuelt har (Burrell et al, 2021, s. 6). Likevel vil vi kunne si at mange barn og unge mister foreldre hvert år, og at en andel av dem også er i barnehagealder, altså 1-6 år. I dette kapittelet vil jeg gå gjennom hva som kjennetegner reaksjoner hos barn etter tap av foreldre, hva vi vet om mulige konsekvenser, her og nå samt senere i livet, og hva litteraturen sier om barn i sorg i barnehage. Jeg kommer også til å ha et eget kapittel om barn som opplever å miste foreldre av ytre dødsårsaker som vil si ulykker, drap og selvmord. Til slutt sier jeg noe som foreldresamarbeid på generelt grunnlag og i forbindelse med dødsfall.

3.4.1 Barns forståelse av død

For å gå inn på barns reaksjoner etter dødsfall må vi først ta opp hvordan barn forstår døden. Dette varierer ut ifra alderstrinn og deres kognitive utvikling. I kildene jeg har funnet står det noe om barns reaksjoner og forståelse når de er i barnehagealder, men nesten ingenting om de yngste i barnehagen. Likevel vet vi at barn under 3 år opplever tap, og skjønner at noen er borte. For barn under 6-7 år er død et ord de ofte kan bruke uten å forstå ordets fulle mening. Ofte kan barna skjønne at noen er borte, men ikke at det er permanent, altså for alltid, og heller ikke at døden er noe som skal skje alle (Dyregrov, 2006, s. 15-16).

På dette stadiet i livet er man veldig konkrete i tankegangen, og abstrakte fortellinger om døden kan virke mot sin hensikt og skape forvirring. En teori er også at barn i denne aldersgruppen preges av det man kaller «magisk tankegang». Det vil si at de setter seg og sine tanker og handlinger i sentrum for det som skjer, og dermed kan tro at de er skyld i dødsfallet (Dyregrov, 2006, s. 17).

Barns hukommelse er også sentralt når vi snakker om reaksjonsmønstre. Når barn har en trygg tilknytning til foreldre husker de ofte bedre hva som har skjedd enn om de har en utrygg tilknytning. Hvordan foreldrene reagerer har også en påvirkning, om det snakkes om i familien eller ikke vil gjøre noe med hvordan barnet husker og hvor mye. For de som opplever at det ikke snakkes om kan likevel minne være der, men det kan da heller føles som fysiske plager istedenfor med ord (Bergem, 2018, s.137).

Videre vil jeg se på barns reaksjonsmønstre når de mister en forelder, og vi må både her og når vi ser på hvordan man kan jobbe i barnehagene ha med oss hvordan barn forstår død.

3.4.2 Barns reaksjonsmønstre etter dødsfall

At et barn mister en forelder burde ikke ses på som kun en vond hendelse, men en serie av vonde eller stressende hendelser, både før og etter tapet. Hvordan barnet tilpasser seg endringene i familiestrukturen kommer ifølge Silverman og Worden (1992, s. 92 og 103) an på det sosiale nettverket rundt barnet. Det vil si familie, barnehage og venner. Måter barna fra deres undersøkelser merket endringer i de daglige rutinene på var alt fra måltidsituasjonen hjemme, at de måtte ta mer ansvar og noen opplevde at om de for eksempel var syke var det ikke gjenlevende forelder som tok vare på dem, men en annen slektning. Det er altså flere variabler som vil gjøre den nye hverdagen til barnet annerledes, og som krever at barnet tilpasser seg. Alt dette vil påvirke hvordan barnet har det, og hvilken belastning barnet opplever over tid. Deres studie var med eldre barn enn de barnehagebarna det er snakk om her, men vi kan likevel anta at de også vil oppleve lignende endringer i livssituasjonen. At de blir tatt vare på av besteforeldre om de er syke eller opplever andre rutiner enn de er vant med er blant endringene vi kan anta mange barn vil oppleve.

De eldste barna i barnehagen kan samtale rundt hva som skjer, og både stille og svare på spørsmål om hvordan de har det eller ting de har erfart. Likevel er det oftere, spesielt for de yngste barna at de uttrykker seg gjennom lek, formingsaktiviteter og adferd (Djup, 2022, s. 33).

Tidligere snakket man gjerne om at man gikk gjennom ulike sorgfaser, men dette har man i stor grad gått bort fra. Nå snakker man heller om å gå inn og ut av ulike tanker, følelser og reaksjoner. Sorg ses ikke lenger på som en prosess som kan deles opp og følger et bestemt mønster (Bergem, 2018, s. 137). Fordi man i den offentlige debatten og i lærebøker opp igjennom har akseptert disse sorgfasene har mange blitt møtt med lite empatiske tilnærminger, og tolkninger om hvor de «burde» være i sorgfasen.

I et debattinnlegg på [sykepleien.no](https://www.sykepleien.no) sier Hogstad og Grelland Røkholt (2023) at oppfattelsen av at barn i sorg går inn og ut av sorgen er en beskrivelse man burde slutte med. De hevder at denne måten å beskrive barns sorg på er en utenfra-beskrivelse som kan være til hinder for at barn får den støtten de trenger etter et tap. De mener vi ikke må se på barns sorg som noe forskjellig fra det voksne opplever, og at det at barn veksler mellom å være det de kaller tapsorienterte og løsningsorienterte handler om at barna mestrer sorgen på en sunn måte. Med dette menes det at barn, selv når de sørger kan veksle mellom å trenge et fang eller samtale og å være i lek eller andre lystbetonte aktiviteter.

Derfor må vi heller huske på at ikke alle sørger på samme måte, og selv om vi kan si noe generelt om sorg, gjelder ikke dette alle (Dyregrov og Dyregrov, 2007, s. 28). Barns forståelse av døden kan gjøre at de ikke viser så mye følelser med en gang de får beskjeden, og kan spørre etter den avdøde senere på dagen. Dette kommer også an på om det er et forventet dødsfall, og hvordan man i så fall har snakket med barna i forkant av dødsfallet (Dyregrov, 2006, s. 21). Likevel vil det komme noen umiddelbare reaksjoner, og hvordan barn reagerer varierer på samme måte som det gjør hos voksne. Noen gråter og trenger umiddelbart mye trøst, andre tror ikke på det som blir sagt, og andre oppfører seg som de pleier. Den sistnevnte reaksjonen kan handle om at barnet trenger en beskyttelse for å heller ta det som har skjedd inn over seg litt etter litt. Mange barn vil forsøke å tvinge inn en form for normalitet i alt det nye og utrygge, det kan de gjøre ved å spørre om å få gjøre kjente ting som å leke med venner eller annet som beholder en normal rutine (Dyregrov, 2006, s. 20-21).

De yngste barna har, som vi var inne på, ikke forstått begrepet død helt enda. De kan gjerne oppsøke steder der de tenker de kan finne igjen den døde, som en reaksjon på separasjonen eller stille spørsmål om når den avdøde kommer hjem (Dyregrov og Dyregrov, 2017, s. 33).

Hvilke følelser barn viser er som sagt svært ulikt. De kan kreve mer oppmerksomhet, bli klengete som vi også var inne på i Bowlbys teorier, og andre barn kan uttrykke at de har fysiske plager som vondt i magen (Dyregrov og Dyregrov, 2017, s. 34). At den som er død faktisk er borte og ikke kommer tilbake blir ofte mer og mer klart etter hvert som tiden går. Derfor er det noen som ikke viser sterke sorgreaksjoner før det har gått litt tid. Barn kan også vise andre reaksjoner enn det vi ser hos voksne i det at de kan bli redde for at gjenlevende forelder skal dø, og de kan endre oppførsel etter et dødsfall. Noen får et veldig behov for å passe på at den gjenlevende forelder ikke dør og trenger en bekreftelse på at det ikke skal skje. Andre vanlige tegn på sene sorgreaksjoner hos barn kan være vondt i magen, mareritt eller søvnevansker (Bergem, 2018, s. 138).

Som sagt er det mange variabler som spiller inn på hvordan et barn reagerer og hvilke langtidskonsekvenser et dødsfall vil få for barnet. Hvordan nettverket rundt er, hva slags tilknytning man opplever hjemme og om man har hatt muligheten til å snakke om dødsfallet før, under og etter er noe av det som spiller inn. At det

er mye som spiller inn på barnets oppførsel og behov betyr at deres situasjon må settes i sammenheng for at vi skal forstå det enkelte barn, og gi dem nødvendig støtte (Bergem, 2018, s. 139).

Barn kan vise en rekke ulike følelser og reaksjoner, og for mange i aldersgruppen vi ser på her vil hjelp med å forstå begrepet være nødvendig. Mange av barna vil ikke ha en forståelse av dødens endelighet, opplevelsen av at en forelder dør kan likevel gjøre at noen får en mer moden forståelse av begrepet enn andre på deres alder (Dyregrov og Dyregrov, 2017, s. 34). At reaksjoner kan variere, og at barnets situasjon må settes i sammenheng kan i noen tilfeller handle om dødsfallet, om det for eksempel skjedde plutselig. Derfor vil jeg i neste kapittel se på hvordan ytre dødsårsaker hos foreldre kan ha en påvirkning på barnet.

3.4.3 Ytre dødsårsaker

Ytre dødsårsaker handler om ulykker, drap og selvmord og kan for mange oppleves svært traumatisk av flere årsaker. For det første skjer det plutselig og de pårørende vil ikke få mulighet til å forberede seg på det som skal skje eller ta farvel med den avdøde. Videre kan slike dødsfall være dramatiske og voldelige som kan påvirke de etterlattes følelse av kontroll (Burrell et al, 2021, s. 6). I tillegg har man dødsfall som selvmord som er et resultat av en bevisst handling. Nettopp det at det er en bevisst handling kan påvirke de etterlattes behov for trygghet i hverdagen, og deres evne til å stole på andre. Spesielt ved selvmord vil det for mange etterlatte være en opplevelse som endrer synet de har på verden og på den avdøde. For denne gruppen etterlatte kan det også oppstå problematikk som skam og stigma rundt det som har skjedd (Burrell et al, 2021, s. 7).

For de barna som opplever å miste en forelder på grunn av et drap vil det for mange ha vært snakk om et partnerdrap, ofte utført av biologisk far eller en steforelder. Det betyr at en stor andel av disse barna har opplevd vold og trusler i hjemmet i forkant av drapet, som vitner eller de kan selv ha blitt utsatt for det. Disse barna vil oppleve mange spørsmål rundt dødsfallet, men også rundt gjenlevende foreldre, hvor noen hadde en god relasjon før hendelsen, mens mange ikke hadde det (Bergem, 2018, s. 155). Selve hendelsen vil være traumatisk for disse barna, og noen kan ha opplevd å være vitner eller i nærheten da drapet skjedde. De har også vært utsatt for et alvorlig tillitsbrudd og kan ha vansker med å stole på andre etter drapet (Bergem, 2018, s. 157).

I forrige kapittel så vi på noen generelle trekk ved barns sorg, og vi var inne på at mange av trekkene ligner på det voksne opplever, men at det likevel er noen forskjeller på grunn av barns kognitive utvikling. Dette vil også gjelde når barn opplever et brått dødsfall.

Mange barn som opplever brå dødsfall opplever økt grad av sinne og frustrasjon, og man vil i denne gruppen kunne se søvnforstyrrelser, skyldfølelse, sosial tilbaketrekning, konsentrasjonsvansker og kroppslig uro (Dyregrov og Dyregrov, 2007, s. 76).

Når det gjelder barn som opplever selvmord vil dette ofte være noe mer komplisert enn ved sykdom eller plutselige dødsfall som ulykker. Hos disse barna vil det oppstå spørsmål om «hvorfors» samt en følelse av å bli forlatt. Mange av disse barna vil også ha i forkant av dødsfallet ha vært pårørende til en forelder med alvorlig psykisk sykdom, og noen kan ha opplevd selvmordsforsøk (Bergem, 2018, s. 150).

Ved selvmord og drap kan det være vanskelig for omgivelsene rundt barnet å vite hvordan de skal forholde seg til det som har skjedd, og hvor mye de skal fortelle både barnet og andre utenfor familien. Dette kan føre til vansker for de rundt barnet når det gjelder oppfølging, men det kan også føre til at barnet opplever at noe ikke stemmer, og vil kunne føle sinne og mistillit til de som har skjult deler av sannheten fra barnet. Om sannheten skjules for de utenom familien kan barnet føle at det må holde på en hemmelighet, som kan påvirke barnets muligheter til bearbeidelse og føre til isolasjon fra omverden for å være sikker på at de ikke skal «røpe» noe (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 67-68).

Når det gjelder utvikling senere i livet har man hos de etterlatte i alle gruppene som omhandler brå dødsfall, sett økt sannsynlighet for psykososiale problemer, blant annet lavere utdanning, selvmord og psykiske lidelser. Det er også økt risiko for flere problemer samtidig (Burrell et al, 2021, s. 17).

3.5 Hva sier litteraturen om barn i sorg i barnehagen?

Ifølge SSB går 93,4% av barn i alderen 1-5 år i barnehage, altså går nesten alle barn i aldersgruppen i barnehage (SSB, 2023). Når det skjer drastiske endringer i barns liv, som når de er pårørende eller etterlatte må det håndteres av de rundt barna, der de oppholder seg i hverdagen (Djup, 2022, s. 11). Derfor vil jeg nå si noe om hva litteraturen sier om barnehagens rolle ovenfor barn og familier i sorg etter tap av en forelder. Dette må ses på ut ifra hva som allerede er lagt til grunn om barn i sorg, tilknytning og hvordan vi forstår omsorg i barnehagen. Det må også tas hensyn til at det er lite litteratur om barnehagen på dette feltet. Jeg kommer til å ta for meg både hva som skrives om barna og foreldresamarbeid.

Det finnes lite litteratur som beskriver praksisen i barnehagene, men det har den siste tiden vært et par artikler i media som kan fortelle oss noe. I en artikkel hos NRK sier Anita Sjøstrøm fra sorgsenteret på Ullevål sykehus at de som jobber i barnehagen ofte ikke snakker med barnet om det som har skjedd, og at de gjerne glemmer sorgen barnet står i etter en liten stund. Ifølge henne er det ikke verre enn å spørre barnet hvordan det går. Hun mener også at alle som jobber med barn burde få noe innføring i hvordan man kan hjelpe et barn i sorg, eller hente hjelp fra andre instanser til barn i sorg. I samme artikkel svarer utdanningsdirektoratet at alle skoler og barnehager skal være forberedt på ulike kriser, også sorg, men at dette er kommunens ansvar. Videre svarer Annelene Svingen for Udir at de ikke har grunnlag for å si noe om hvordan de enkelte håndterer sorg, men at det på Udir sine sider finnes veileder (Brevig, 2023). Dette har hun også helt rett i, og et raskt søk på deres sider viser en oppdatert veileder (Utdanningsdirektoratet,

2022). Denne er dog ikke med hvilke hjelpetilbud som finnes i kommunen, og den er veldig generell om barn i sorg i barnehage. Likevel kan den brukes som en overordnet skisse på hvordan man jobber med barn i sorg i barnehagen.

Ettersom mange barn i sorg opplever store endringer i hverdagen som rokker ved de kjente, trygge rammene vil det kunne være en støtte i å gå i barnehagen som normalt. Det å oppleve at rutinene og strukturene i barnehagen ikke er endret kan ha en positiv innvirkning på en uforutsigbar eller annerledes tilværelse. Det kan være riktig med noe ekstra fri i perioder, men å opprettholde noe form for normal aktivitet vil være positivt for de aller fleste (Bergem, 2018, s. 224). For barnehagen vil det bety at det kan være lurt å ikke gjøre store rutinemessige endringer i den perioden, og å passe på at det er trygge kjente voksne i nærheten av barnet. Det kan også bety at man blir enige med foreldre om å levere barnet sånn som normalt om det er mulig. Dersom barnet er vant med å spise frokost i barnehagen eller bli levert ute burde man forsøke å holde på det for å ikke gjøre overgangene for vanskelige for barnet. Når barnet er i barnehagen vil det også være fint om de får beholde sin faste plass, og blir godt informert og forberedt i overganger eller om det skjer endringer i dagsrutinen (Djup, 2022, s. 38-39). Å holde på de gamle rutinene kan vise seg utfordrende for den etterlatte forelderen, men dette kan løses ved at man for eksempel lar barnet spise en liten matbit uavhengig av når de kommer i barnehagen, eller at man blir enige om en ny fast tid de skal komme hver dag.

Ifølge Hogstad og Grelland Røkholt (2023) viser deres forskning at barnehagelærere ofte venter på barnets initiativ for å snakke med barnet om sorg, de er redde for å forstyrre barnet. En forklaring på dette kan være oppfatningen om at barnet tar pause fra sorgen. Videre sier de at dette er å legge for mye ansvar på barnet, og at det må være opp til de voksne i barnehagen å ta dette ansvaret. At barn leker og viser glede i hverdagen betyr ikke at de ikke har med seg sorgen, men at de er i sorgprosessen og har et sunt reaksjonsmønster.

For mange barn kan det være en trygghet å vite at de voksne rundt vet hva som har skjedd, og at de gjør seg tilgjengelig. Dette kan gjøres ved å snakke med barnet, og si at man vet og at de kan snakke med den voksne om de ønsker. Her er det viktig at man som voksen rundt barnet ikke lover for mye, en barnehagelærer kan for eksempel ikke være tilgjengelig til enhver tid (Bergem, 2018, s. 224). At man ikke skal love for mye må man også huske på i andre samtaler med barn om døden, man kan for eksempel ikke love at man selv ikke skal dø eller at andre rundt barnet ikke skal dø. Da kan man heller snakke sammen om bekymringene barnet har, og ta dem på alvor, men å lyve til barnet er sjeldent hensiktsmessig. Derimot trenger barn å snakke om døden, om bekymringer, minnes den som er død og få undre seg over hva som skjer når vi dør (Bergem, 2018, s. 137- 138).

Barn i barnehagealder er ikke alltid på et sted der de vil eller har begreper til å samtale om døden, men kan ofte vise det på andre måter. Som voksne rundt barnet er det derfor viktig at man tar barnets perspektiv og er oppmerksom på hva de tegner eller leker. Stille spørsmål om hva de har tegnet og følge med på hva de leker i rolleleken (Djup, 2022, s. 33).

Barn kan gjerne uttrykke seg gjennom rollelek på måter som kan virke ubehagelig for de voksne. Atle Dyregrov skriver for eksempel om barn som leker begravelse og barn som rullet sandpannekaker for å se hvordan det var å «bli flat som en pannekake». Dette var etter at en forelder var blitt påkjørt og drept (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 34). Dette viser både hvordan barns fantasi kommer til uttrykk, men også hvor bokstavelig barns tankegang er i denne alderen. For voksne kan det virke ubehagelig, men for barna blir det ofte kun ubehagelig dersom en voksen avbryter og irttesetter leken. For dem er den en måte å bearbeide og forstå det som har skjedd, men om de blir avbrutt på denne måten kan det gi signaler om at døden ikke skal snakkes om, og er noe man burde være redd for (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 34).

3.5.1 Samarbeid mellom foreldre og barnehagen

Barnehageloven slår fast at barnehagen i samarbeid med hjemmet skal ivareta barnets behov for omsorg (Kunnskapsdepartementet, 2006, § 1), og samarbeidet med foreldre er grunnleggende for at barnehagen skal klare å ivareta barnets økte omsorgsbehov som etterlatt. For å få til dette er det blant annet helt nødvendig at gjenlevende foreldre og barnehagen har en kunnskapsutveksling om barnets opplevelser og erfaringer både hjemme og i barnehagen. Likevel er det studier som tyder på at dette samarbeidet ikke alltid fungerer slik det skal (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 218).

For at samarbeidet skal fungere også i vanskelige perioder må det generelle samarbeidet mellom barnehage og foreldre være godt, man må kjenne hverandre, ha regelmessig kontakt og ha etablert en tillit (Drugli og Onsøyen, 2010, s. 11). Selv om man enkelt kan være enig i at man ønsker et godt samarbeid krever det som regel litt mer å faktisk få det til. Mange foreldre er fornøyd med barnehagen dersom de har en god relasjon til en av de ansatte, men samarbeidet kan ikke hvile på enkeltindividers kompetanse. Barnehagen må ha gode samarbeidsrutiner og jobbe med dem systematisk. Videre er det viktig å huske på at selv om relasjonen påvirkes av foreldre og den profesjonelle, er det alltid den profesjonelle partens hovedansvar at relasjonen fungerer (Drugli og Onsøyen, 2010, s. 12-13).

Når vi snakker om samarbeid i barnehage kan vi dele det inn i det *formelle* samarbeidet og det *uformelle* samarbeidet. Det formelle handler om planlagte møter som foreldresamtaler, foreldrekaffe, møter i samarbeidsutvalget og oppstartsamtaler.

De uformelle møtene er møter som ikke er planlagte, det vil si i hente- og leveringssituasjoner, spontane samtaler på juleverksted eller på lekeplassen (Glaser, 2013, s. 71).

Begge variantene er viktige og nødvendige i en barnehage, men vi tjener ikke det samme på de ulike variantene. Det er mye som tyder på at utvekslingen om hvordan barnet har det hjemme og i barnehagen ikke foregår i det uformelle foreldresamarbeidet (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 219). Samtidig er det det uformelle samarbeidet som ofte legger grunnlaget for gjensidig forståelse og tillit mellom foreldre og personalet (Glaser, 2013, s. 71).

Når en familie gjennomgår så store endringer, som etter en forelders død, skjer det store endringer i rutiner og omsorgsoppgaver for den gjenlevende forelderen. Dette betyr at det kan bli vanskeligere å følge opp den matboksen eller at regnbuxa må hentes i tørkeskapet. I tillegg kan den etterlatte være trist, sliten og usikker i møte med den nye hverdagen (Djup, 2022, s. 37 - 38). Ifølge Hogstad og Grelland Røkholt (2022, s. 223) betyr dette at hvordan man samarbeider må reforhandles. Barnehagelæreren må ta initiativ til å ta en prat om det dagligdagse, men også for eksempel foreslå flere formelle arenaer der de kan prate sammen uten forstyrrelser fra barn og andre foreldre.

At det praktiske går i glemmeboken eller at man føler man ikke strekker til kan være skamfullt for foreldre, og for barnehageansatte vil det være lurt å huske på at mennesker i krise ikke alltid husker og tar inn over seg all informasjon (Djup, 2022, s. 36). I tillegg til å ta flere formelle samtaler kan man derfor for eksempel også tilby å sende en SMS med praktiske beskjeder, og kanskje ikke forvente like mye av de foreldrene som det man gjorde før dødsfallet (Djup, 2022, s. 36 og Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 223). For mange kan noen oppmuntrende ord om hva de faktisk får til være god hjelp, eller gjøre det mindre dramatisk at matboksen ble igjen hjemme, og heller si at «vi har jo knekkebrød og frukt» (Djup, 2022, s.36).

Noen foreldre har urealistiske forventninger til seg selv i en vanskelig situasjon og kan ha godt av å høre at det ikke gjør noe om barnet ikke deltar på like mange aktiviteter som før. De aller fleste barn har opplevd en hel masse i løpet av en dag i barnehagen. Det er heller ikke farlig om den etterlatte forelderen er redusert i en periode og ikke gir like mye respons som før. Det blir ikke problematisk før barnet over tid opplever seg avvist, eller at forelderen ikke tåler barnets uttrykk (Djup, 2022, s. 40).

I Hogstad og Grelland Røkholt (2022, s. 225) sin artikkel om foreldresamarbeid i barnehagen når en forelder er alvorlig syk viser de til et tilfelle hvor barnehagen har reforhandlet samarbeidet, og tatt initiativ til formelle samtaler om situasjonen. Her ser det ut som om det initiativet var det som skulle til for at foreldresamarbeidet også ble enklere i de uformelle samtalene, og at det var det som skulle til for at foreldrene åpnet seg i større grad. At man både formelt og uformelt kan snakke om sykdom og død er nødvendig for at man skal kunne ivareta barnets behov.

4 Metode

I dette kapittelet vil jeg presentere mine metodiske valg, og hvilke begrunnelser som ligger bak. Prosjektet er basert på kvalitative intervjuer der jeg sammen med informantene har utforsket hva barnehagelærere gjør for å tilrettelegge for barn i sorg i barnehagen samt hvilke strukturer eller teorier som ligger til grunn for de valgene de tar. Med dette som bakgrunn vil jeg først si noe om det fenomenologiske og hermeneutiske perspektivet før jeg tar for meg kvalitativt intervju som metode og hvilke vurderinger som har blitt tatt underveis. Etske vurderinger og strategier blir drøftet underveis i teksten der det faller seg naturlig.

4.1 Vitenskapsteoretisk forankring

Her vil jeg gå gjennom hvilken vitenskapsteoretisk forankring min studie har. Jeg har ikke klart å lande på kun en teori, og kommer derfor til å beskrive hvordan studien har et hermeneutisk/fenomenologisk utgangspunkt. For å få en forståelse av de to kommer jeg kort til å se på den historiske konteksten til begge teoriene.

Når jeg sier at studien har et hermeneutisk/fenomenologisk utgangspunkt betyr det ikke at man ikke kan argumentere for andre teorier, eller hvert fall argumentere for at deler av studien kan bære preg av andre teorier. Det betyr at det er de to jeg mener har mest til felles med denne studien.

4.1.1 Fenomenologi

Rundt 1900 ble fenomenologien som filosofi grunnlagt for å få en forståelse av bevissthet opplevelser. Senere ble den videreutviklet til å handle om menneskers livsverden, noen ville også at den skulle ta hensyn til menneskekroppen og hvordan menneskers handlinger kan settes inn i en historisk kontekst (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 44). Når vi nå skal se på fenomenologien som en del av en kvalitativ studie handler det kort sagt om å forstå sosiale fenomener slik informantene opplever verden (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 45).

Ifølge Jakobsen (2021, s.109) handler fenomenologien om menneskets erfaringer i livsverdenen, det dreier seg om våre subjektive meninger og erfaringer fra sosiale kontekster. Erfaringsbegrepet dreier seg altså ikke om sansing slik vi gjerne kjenner det fra positivismen, men om hva mennesket opplever. I denne oppgaven er det et mål å forstå hvordan barnehagelærerne selv opplever møtet med barn og familier i sorg, og hvordan de ser egen rolle innad i institusjonen barnehage i dette møtet.

Når man forsker med et fenomenologisk perspektiv, handler det om å forstå andres situasjon og å sette seg inn i deres erfaringer. (Jakobsen, 2021, s. 115). I dette tilfellet vil det handle om å sette seg inn i

barnehagelæreres erfaringer med barn i sorg, og sammen med dem utforske deres rolle som fagpersoner. Videre handler det også om å sammen forsøke å sette oss inn i hva et barn i sorg trenger fra dem og barnehagen som institusjon med de muligheter og begrensninger som følger med. Å undersøke sosiale fenomener gjennom enkeltindividers erfaringer på denne måten kan kritiseres for å aldri kunne være helt objektivt. Det er likevel ikke sånn at det ikke stilles krav til kvalitet. I likhet med all annen forskning vil det underveis i prosessen bli tatt subjektive valg som må kunne begrunnes grundig (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 45 og Løkken og Sjøbstad, 2013, s. 33).

4.1.2 Hermeneutikk

Hermeneutikken startet først ut som en metode for teologer for at de skulle forstå tekster, og dermed forstå grunnleggende sannheter om Gud og mennesker (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 187). Utgangspunktet var altså regler for hvordan vi kan tolke tekstmateriale, og metoden har siden dens teologiske oppstart utviklet seg videre til å ikke bare handle om teksten i seg selv. Senere utviklet man hermeneutikken slik at man brukte språket for å forstå personen bak teksten ved å se sammenhengen mellom tekst og den kulturelle og historiske konteksten, en veksling mellom å se helheten av teksten og deler av teksten (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 187-188).

Til grunn i denne studien ligger det et fenomenologisk perspektiv. Det er et ønske om å forstå barnehagelærernes arbeidshverdag i møte med barn og familier som har mistet foreldre, og hvilke strukturer som er gjeldende i konteksten barnehage. Det er ikke sånn at det å forstå andres perspektiv kommer av seg selv, og jeg vil derfor kort knytte inn hermeneutikken som en teori for hva forståelse og kunnskapstilegnelse er (Jakobsen, 2021, s. 116). Det er ikke et mål i seg selv å ta stilling til om oppgaven i sin helhet føyer seg inn i en bestemt retning innenfor hermeneutikken, men heller å se på de delene som kan forstås i en hermeneutisk tradisjon på et generelt grunnlag.

Dilthey mente at våre erfaringer har en betydning for hvilken kunnskap vi tilegner oss. Med det menes det ikke, som i naturvitenskapene, de ytre erfaringene. Han mente derimot at våre åndelige indre erfaringer også spiller en rolle. Her blir blant annet begreper som verdier, valg og intensjoner sentralt (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 189). Dette er også relevant i denne studien. Når jeg har tilegnet meg kunnskap om mine forskningsspørsmål har jeg tatt valg og stilt spørsmål med noen verdier lagt til grunn. For eksempel har jeg et barnesyn om barn som aktive aktører, og mener at barndommen har en egenverdi i seg selv, noe som ikke vil være like naturlig i alle kulturer eller tider. Videre argumenterer jeg med et fokus på barns utvikling og muligheter senere i livet, men argumentene er også for at barn skal ha det best mulig her og nå. Diltheys teorier om indre erfaringer blir også relevant når vi ser på hva barnehagelærerne svarer på spørsmål om egen og barnehagens praksis. De også kommer med et sett verdier og må ofte i hverdagen vekte disse verdiene opp mot hva som er praktisk mulig, de tar valg og har intensjoner bak valgene som tas.

Innledningsvis poengterte jeg at den originale planen med denne studien var en beskrivelse av praksisfeltet, men at dette endret seg underveis i prosessen. Etter vi har sett på teori og funn fra mine undersøkelser vil jeg drøfte disse opp mot hverandre, og si noe om hva barnehagene burde gjøre for å være forberedt på en situasjon der de må jobbe med barn i sorg, og hvordan de burde jobbe. Innenfor kritisk teori, som også er en del av den fenomenologiske/hermeneutiske tradisjonen er det et grunnleggende poeng at samfunnsvitenskapene skal ta et standpunkt og være med på å forandre samfunnet som forskes på (Jakobsen, 2021, s. 127). Det betyr ikke at denne studien skal tolkes som et forsøk på å forandre barnehagesektoren, men det blir tatt noen standpunkt når det gjelder arbeidet med barn i sorg. Som vi skal se på i kapitlet om kvalitative intervjuer og min rolle i undersøkelsene, har min bakgrunnskunnskap om temaet og om barnehagesektoren også formet den delen av prosjektet. Dermed kan vi vanskelig hevde at undersøkelsen er objektiv eller nøytral på alle nivå. Dette er også et av de sentrale poengene når vi ser på kritisk teori (Jakobsen, 2021, s. 127).

Som vi nå har sett kan ikke studien underlegges en enkelt vitenskapsteori, men det kan argumenteres for at den passer best inn under to kategorier som handler om å se på fenomener ut ifra deltakernes opplevelse av verden. Videre kommer jeg til å gå dypere inn i hvordan studien er gjennomført, og hva som er typisk for kvalitative intervjuer før jeg presenterer hvilke funn jeg sitter igjen med.

4.2 Kvalitative intervjuer

Utgangspunktet for dette prosjektet var å finne ut av hvordan barnehagen møter barn i sorg og som pårørende etter dødsfallet til en forelder. Videre ønsket jeg å finne ut av hvorfor barnehagelærerne gjør som de gjør, hvilket rammeverk forholder de seg til og hvem som har utarbeidet det rammeverket. Disse rammene for prosjektet har kommet til etter et ønske om å finne ut av hvordan barn i sorg opplever barnehagehverdagen, og hvordan personalet tenker rundt denne gruppen barn.

Når jeg velger å se på tematikken fra barnehagelæreres synspunkt er dette et bevisst valg. Ved å gjøre det på denne måten kan vi få et mer overordnet perspektiv på hvilket barnesyn og hvilke strukturer som ligger til grunn. Man kunne også sagt at å få innblikk i barnets verden i større grad ville sagt noe om hvordan de blir møtt, men selv i en mer normal situasjon for barnet er ikke barneintervjuer uproblematisk. Kvale og Brinkmann skriver om barneintervjuer at det er et skjevt maktforhold mellom intervjuer og barna, der barn ofte vil forsøke å svare det de tror at den voksne vil høre. I tillegg er det lett å stille spørsmål til barn som blir for ledende, og man vil sitte igjen med falsk informasjon (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 175). Temaet for dette prosjektet handler om barn i sorg, der enkelte også kan sitte med traumer. Om de skulle intervjues eller hatt en samtale med en fremmed om situasjonen sin kunne det blitt opplevd som en ekstra påkjenning. Derfor anså jeg det som etisk vanskelig å forsvare et masterprosjekt der man gikk aktivt inn og observerte eller intervjuet barn i en svært sårbar periode i livet.

For å få et innblikk i barnehagelærernes tanker valgte jeg kvalitativt forskningsintervju som metode. Denne formen for intervju bestemte jeg meg for av flere grunner, en av dem var nærheten man kan få til respondentene, men også at det åpnet for et mer ustrukturert intervju (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 21-22). Ved å utarbeide en intervjuguide med de spørsmålene jeg ønsket å finne ut av samt spørsmål som kunne bli naturlige oppfølgingsspørsmål ga denne metoden flere muligheter til å gå i dybden på hva barnehagelærerne selv tenkte. Intervjuguiden var ikke ment som et spørreskjema som må følges slavisk, men en måte å være forberedt på samtidig som jeg kunne endre oppsett og spørsmål underveis ut ifra hva respondentene svarte.

Spørreskjema ble også vurdert, men til tross for at det rent praktisk virket som en enklere metode ble dette valgt bort. På den ene siden hadde det vært tidsbesparende for både respondent og meg, men dette er også en krevende metode der man må bruke mye tid på å formulere gode spørsmål og svaralternativer (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 40). Det kunne blitt gjort ved at respondentene selv skrev inn svaret sitt, men der kan vi anta at det ville vært stor forskjell på hvor utfyllende de forskjellige skrev. I tillegg ville det åpnet for tolkningsfeil senere i prosessen, da det ikke er muligheter for å stille oppklarende spørsmål underveis eller be om utdyping av svaret (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 41).

At jeg landet på kvalitativt intervju som metode er heller ikke helt uten problematikk. Barnehageloven § 44 sier at alle ansatte skal følge forvaltningslovens § 13 som omhandler taushetsplikt (barnehageloven, 2005 og forvaltningsloven, 1967). Dette betyr at arbeidet med intervju og oppsett ikke bare har hatt stort fokus på anonymisering av respondenter, men også å finne løsninger som gjør at ingen blir ledet til å bryte taushetsplikten. Løsningen har vært todelt. Det har blitt lagt inn mye arbeid i å ikke stille spørsmål som kan virke ledende eller som inviterer til å fortelle om konkrete hendelser der barn eller voksne blir beskrevet. Videre har jeg før hvert intervju minnet om at de må huske på taushetsplikten, og at jeg ville stoppet lydopptaket dersom vi nærmet oss i den retningen.

Valget kan også kritiseres nettopp fordi metoden bruker få respondenter og ikke nødvendigvis kan finne regelmessigheter på samme måten som man gjerne streber etter innenfor kvantitativ metode. At metoden kan kritiseres er likevel ikke enestående for den kvalitative forskningen, og alle prosjekter skal ifølge Mays og Pope (2020, s. 212) vurdere kvaliteten på valgt metode, og dermed også funnene. Et intervju der spørsmålene er laget med forskerens teoriforståelse og erfaringer som bakgrunn er også ifølge Postholm (2010, s. 78) en av de vanligste metodene innenfor fenomenologien.

Ved å se menneskene som subjekter innenfor institusjonen, i dette tilfellet barnehagen med dens rammer, friheter og begrensninger kan vi se på hvilke valg de tar og hvorfor de tar de valgene. Ved å gjøre dette istedenfor å søke objektive forklaringer og metoder kan vi få innblikk i nyansene når fagpersoner i barnehagen velger å prioritere som de gjør (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 20).

4.2.1 Utvalg

Planen for utvalget var å intervju 4-6 barnehagelærere, alle sammen i en stor norsk by ansatt i kommunal sektor. Dette for at alle skulle ha så likt utgangspunkt som mulig og for å unngå noe problematikk med at flere av barnehagene fulgte ulike pedagogiske retninger som for eksempel Montessori eller Steiner som ville krevd at man gikk dypere inn på spesifikke pedagogiske tanker og måter barnehagene organiserer seg i hverdagen.

At det ble 4-6 barnehagelærere handlet om tidsbruk, og hvor store mengder data det ville vært realistisk å anta at kunne blitt samlet inn og analysert. Som belyst tidligere i kapittelet kan den kvalitative metoden kritiseres, blant annet fordi det er få respondenter. I denne undersøkelsen er dette også tilfellet, og de som er intervjuet jobber i samme by. På en side blir det derfor vanskelig å si om funnene sier noe om tendenser på nasjonalt nivå. På en annen side vil vi kunne anta at funnene fra intervjuene gjør nettopp dette dersom de har noe til felles med hva vi kan finne fra litteraturen, andre studier og styrende dokumenter.

For å få tak i barnehagelærere som ville la seg intervju sendte jeg en e-post til styrere i flere forskjellige barnehager, men med lite hell. Derfor endte det med fire barnehagelærere der en jobber i privat barnehage. Å få det planlagte utvalget gikk derfor ikke som først tenkt, men at utvalget ikke ble ideelt trenger ikke å ha noe å si på kvaliteten på undersøkelsen. Den private barnehagen følger ikke noen annen pedagogisk retning enn de kommunale barnehagene, og har de samme rammene, for eksempel når det gjelder bemanning.

Det var også et ønske å få med noen menn i undersøkelsen, og det endte til slutt med at en av de fire som er intervjuet var en mann. Når andelen menn i barnehage på landsbasis er 12,34 % eller 10,18 % om vi bare ser på pedagoger anser jeg en av fire som å være et dekkende antall (SSB, 2023).

Allerede i utvalgsfasen gikk ikke alt som planlagt, og flere av aspekter ved det kvalitative intervjuet kan kritiseres. Likevel mener jeg utvalget, sett i kontekst av hvilke forutsetninger som ligger til grunn, kan forsvares. Det er en kjønnsbalanse som representerer praksisfeltet, og selv om det er få deltakere burde man kunne anta noen tendenser. Spesielt om vi ser svarene i sammenheng med teorier, styringsdokumenter og andre studier.

4.2.2 Intervjuguide og gjennomføring av intervjuer

For å komme frem til spørsmålene i intervjuguiden var min egen kunnskap om både barnehage og temaet barn i sorg avgjørende for å bestemme hvilke temaer som skulle spørres om, og hvilke spørsmål som skulle være med. At forskerens fagkunnskap ligger til grunn for undersøkelsene er ifølge Kleven og Hjordemaal (2018, s. 22) vanlig innenfor kvalitative metoder, og gjør at forskeren selv blir et viktig forskningsinstrument.

Intervjuguiden har derfor vært ment som en støtte, heller enn en fasit. Den er laget med vissheten om at jeg selv skulle utføre intervjuene og dermed kunne stille relevante spørsmål samt endre strukturen underveis i intervjuet. Med dette som bakgrunn kan vi også stille spørsmål ved om det er mulig å ikke påvirke intervjuet, spørsmålene er stilt med et syn på fagfeltet lagt til grunn som ikke alle trenger å være enig i at er riktig (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 44). Likevel har jeg forsøkt å stille spørsmål så åpent som mulig for å ikke styre intervjuet for mye eller legge eget syn på barnehagesektoren over på barnehagelærerne i intervjusituasjonen.

I forkant av intervjuene ble det sendt inn søknad til Sikt, som ble godkjent. Etter dette ble det tekniske testet ut og spørsmålene testet på en barnehagelærer som jeg så drøftet spørsmålene og intervjusituasjonen med. Det ble ikke gjort store endringer etter dette, men det ble foretatt en endring i samtykkeerklæringen på hvor lang tid jeg estimerte at intervjuet ville ta. Intervjutiden ble kuttet ned fra en time til ca. tjue minutter. I tilbakemeldingen fra Sikt ble det også poengtert at samtykkeerklæringen ikke sa noe om barnehagelærernes egen taushetsplikt, men at dette kunne løses ved å minne om den før vi startet intervjuet.

Etter å ha avtalt tidspunkt med barnehagelærerne dro jeg ut til barnehagene for å foreta intervjuene. Før vi begynte snakket vi litt om masterprosjektet, samtykkeerklæringen og min og barnehagelærernes taushetsplikt. Vi snakket også om personvern og anonymisering. For å ta opp å lagre intervjuene brukte jeg diktafon app som er koblet opp til nettskjema der lydopptakene ble lagret, hvordan dette fungerte ble også forklart.

Rett etter intervjuet snakket vi noe om intervjuprosessen og hvordan barnehagelærerne hadde opplevd situasjonen.

Med intervjuer er det et krav til konfidensialitet og personvern, dette og andre faktorer kan også være med å påvirke maktforholdet i intervjusettingen, og er noe man må ta høyde for i et forskningsprosjekt. I denne studien har jeg gitt barnehagelærerne nye navn, for å gjøre de anonyme, og de heter nå Pernille, Knut, Olivia, og Hedda.

Hvordan krav til konfidensialitet og personvern, samt forskerrollen påvirker intervju som metode vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel.

4.2.3 Forskerens rolle og konfidensialitet

Når et intervju er et forskningsintervju vil det ifølge Kvale og Brinkmann (2015, s. 51) være et asymmetrisk maktforhold mellom den som intervjuer og den som blir intervjuet. Ifølge dem handler maktrelasjonen om at i et forskningsintervju vil den ene parten ha vitenskapelig kompetanse mens den andre ikke har det.

Dette gjør at det er forskeren som har definert hele intervjusituasjonen, og at samtalen er styrt av forskeren, og hva forskeren trenger. Videre handler det om at det er den som intervjuer som har et monopol på å fortolke hva intervjupersonen har sagt (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 51). Dette er aspekter forskeren må være bevisst på, og krever gode kommunikative ferdigheter der det må skapes både tillit og gode relasjoner. Dersom forskeren får til dette i tillegg til å være god på å stille oppfølgingsspørsmål og å lytte, har det mye å si for kvaliteten på det som er samlet inn. Men det handler også om respekt for den som deltar på intervjuet, og å ikke bare møte dem som en person man har bruk for (Nilssen, 2012, s. 30).

Også når vi snakker om konfidensialitet i kvalitative studier møter vi på etiske problemstillinger som handler om maktrelasjoner. På den ene siden handler konfidensialitet om å verne om anonymiteten til deltakerne. Hvordan dette gjøres og hvem som skal ha tilgang til hva er gjort i enighet med de som deltar (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 106). Det vil likevel i noen tilfeller være vanskelig å sikre at kilder er anonyme på et lokalt nivå (Nilssen, 2012, s. 150). For eksempel har jeg i denne studien intervjuet barnehagelærere mens de har vært i barnehagen, og de har sikkert fortalt kollegaer hvem det er som kommer på besøk. På den måten kunne en kollega av en av barnehagelærerne kjent igjen personen senere. Akkurat her er nok det likevel ikke trolig. Ingen sitater som blir brukt beskriver arbeidsplass eller spesifikke situasjoner, så de vil være vanskelige å identifisere.

Selv om denne anonymiteten kan beskytte deltakere, og til tider være helt avgjørende for at en deltaker vil åpne seg, kan den ha negative sider. Dette ved at intervjupersonene kan tolkes og siteres ufordelaktig av forskeren uten at hun blir motsagt (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 106).

4.2.4 Transkripsjon

En stor del av arbeidet med kvalitative intervjuer og analysen av dem er transkripsjonen. Her vil jeg derfor gå gjennom hvordan jeg gjorde det, hvilke valg som ble tatt og fordeler og ulemper ved de valgene. Denne fasen gikk heller ikke helt som planlagt, og jeg kommer til å redegjøre for den delen av prosessen.

For å transkribere intervjuene har jeg brukt programmet Amberscript. At transkriberingen ble gjort ved hjelp av et program er fordi transkribering er tidkrevende. I etterkant ser jeg store fordeler med å likevel bruke tid på å gjøre det selv. For det første var det store feil i dokumentene jeg fikk tilbake fra programmet, så det måtte gjøres på nytt av meg. Dette er det nok flere grunner til. Barnehagelærerne ble møtt på arbeidsplassen, og selv om vi satt i et rom alene med lukket dør er det fortsatt tydelig bakgrunnsstøy i opptakene fra barnehagen.

I intervjuene der barnehagelæreren også er kvinnelig er det tidvis vanskelig å skille stemmene, og det blir dermed feil.

Programmet er heller ikke godt nok når det gjelder norsk språk og kjenner ikke konteksten, derfor blir det flere steder feil setningsoppbygging og ord som ikke gir mening eller endrer hele betydningen av teksten.

En av barnehagelærerne snakker dialekt, som ble vanskelig for programmet. Denne barnehagelæreren hadde jeg også en samtale med om dialektord som kan ha blitt brukt, og hvordan det kan misforstås negativt. Dette har blitt tatt hensyn til og skrevet ned i egne notater, men endret i teksten i samråd med barnehagelæreren.

Med dette som bakgrunn er det derfor vanskelig å si at alt er helt ordrett i alle transkripsjonene, men intensjonene og poengene i intervjuene mener jeg likevel er ivaretatt. En annen fordel med å transkribere selv, er at ved å jobbe med materialet på denne måten dukker det opp ideer til koding, og nye refleksjoner (Nilssen, 2012, s. 47). Ved å gjøre det selv får man også med seg pausene i språket, småord og trykk på spesifikke ord som for eksempel kan indikere usikkerhet, at de ikke vet hva de skal svare eller at de kan være redde for å støtte noen med det de skal si (Nilssen, 2012, s. 49-50). Dette har jeg også tatt med i teksten steder der det virker relevant, og notert for meg selv for videre arbeid med koding og analyse. Det videre arbeidet med koding og kategorisering vil jeg ta for meg i neste kapittel.

4.2.5 Koding og kategorisering

En av de vanligste måtene å analysere intervjuer på er ved koding. Det vil si at man knytter nøkkelord til tekstmateriale for senere å kategorisere. Når man er i kategoriseringsfasen er det en mer systematisk tilnærming til begrepsdannelse (Kvale og Brinkmann, 2015, s. 226). Hvordan jeg har valgt å gjøre dette vil jeg gå nærmere inn på her.

For å få en forståelse av datamaterialet har jeg først brukt ulike koder for å få orden og oversikt over meningsinnholdet i intervjuene. En annen måte å si det på er at jeg har forsøkt å sette navn på fenomener barnehagelærerne beskriver, og ytringene de kommer med (Nilssen, 2012, s. 79). Dette har jeg gjort ved å streke under med ulike farger knyttet opp til ulike koder, notert i marginen og i flere tilfeller forsøkt ulike koder på samme utsagn før jeg har tatt en avgjørelse på hvor jeg mener utsagnet hører hjemme. I noen tilfeller opplevde jeg derimot at en dobbelkoding ikke kunne unngås, og valgte heller å la det stå som en dobbelkoding (Nilssen, 2012, s. 82).

Jeg har forsøkt å gå løs på datamaterialet uten å la meg farge av egen forforståelse, men heller se på det så åpent som mulig. Ifølge Nilssen (2012, s. 78) stammer denne formen for åpen koding fra «grounded theory», og er en induktiv metode der målet er å la datamaterialet skape teoriene. Å gå inn med helt blanke ark vil nok være umulig, men ved å være så åpen som mulig erfarte jeg at meningsinnholdet ikke ble helt hvordan jeg hadde sett det for meg. På forhånd hadde jeg noen ideer om hvordan kategoriene kom til å se ut, men resultatet ble annerledes enn først antatt. Ved å gå inn i materialet klar på at jeg skulle være så

åpen som mulig, men også klar over mine egne tanker og erfaringer om fenomenet, skapte det en større bevissthet rundt egne antagelser (Postholm, 2005, s. 87). Eksempelvis antok jeg på forhånd at bemanning ikke bare kom til å være en kode, men også gå videre til å bli en kategori. Antagelsen stammer både fra min bakgrunn som barnehagelærer, men også fra den offentlige debatten om bemanningssituasjonen i barnehagene. Ved å bruke farger mens jeg kodet ble det visuelt svært tydelig at bemanning ikke ble snakket om nok til at det kunne forsvares å være en egen kategori til slutt. Derimot var det nok til at det ble beholdt som en kode, og slått sammen med andre ytringer som handler om barnehagens struktur og rammeverk.

I likhet med de fleste andre studier satt jeg igjen med mange koder, og måtte finne ut av hvordan jeg skulle redusere de på en måte som ga mening, og som kunne hjelpe meg med å utvikle kategorier. Her handler det om å se sammenhengen mellom kodene slik at man blir sittende igjen med noen få kategorier, men uten at det blir rene beskrivelser av hva deltakerne har sagt (Nilssen, 2012, s. 85). Når jeg satt med kodingen, var prosessen i hovedsak induktiv. Med det mener jeg at den var mer utforskende, og jeg forsøkte å komme frem til gode hypoteser ved å lete i materialet (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 23). I den neste fasen vil jeg si prosessen ble mer deduktiv fordi flere av kategoriene som ble laget også baserer seg på allerede innsamlet teori. Fasen var mindre åpen, og testet i større grad allerede etablerte hypoteser fremfor å danne nye (Kleven og Hjordemaal, 2018, s. 23). Igjen kom fargekodingen spesielt godt med i videre arbeid. Ved å se på hvilke farger jeg hadde brukt mest av kunne jeg ordne materialet på nytt flere ganger, og lage midlertidige kategorier. I starten lagde jeg også flere kategorier enn jeg ønsket å ende opp med. Etter hvert begynte jeg å se hvordan noen kategorier kunne slås sammen, som i eksempelet med bemanning og struktur. Jo mer jeg jobbet meg gjennom kategoriene og forsøkte ulike sammensetninger, begreper og tolkning av ytringer, jo mer kunne jeg se sammenhengen i materialet. Dermed satt jeg til slutt igjen med fem kategorier, som jeg vil presentere nedenfor.

4.3 Kategorier og funn

Her vil jeg presentere hvilke kategorier jeg sitter igjen med etter å ha kodet og analysert dataene. To av barnehagelærerne kom med informasjon utenfor intervjusituasjonen, og noe av dette kommer jeg til å ta med som en støtte til det som blir sagt i intervjuene. Dette er informasjon jeg mener er relevant, som barnehagelærerne gjerne ville få frem, og det er gjort med tillatelse og i dialog med de det gjelder. Materialet er delt inn i fem kategorier som tar for seg ulike sider ved det å jobbe med barn i sorg, men også hvordan barnehagelærerne uttrykker kunnskap og snakker om kunnskap og erfaring. Til slutt så jeg meg nødt til å ha en kategori om det som forblir usagt i intervjusituasjonen.

4.3.1 Struktur og planer

Kategorien om struktur og planer handler om organisering av personale, hvilke planer som ligger til grunn for arbeidet som blir gjort, og hvordan barnehagelærerne ser rammeverket som en støtte eller hindring i sitt arbeid. Den handler også noe om hva slags innhold de kunne sett for seg å ha med i planene.

Når barnehagelærerne blir spurt om de har beredskapsplaner i barnehagen som sier noe om hvordan de skal jobbe dersom et barn mister foreldre svarer alle fire at de ikke vet, eller er usikre på om det er noe de har i barnehagen. Samtidig bruker alle ordet «nei», de bare legger til «vet ikke» eller «tror ikke».

At de sier de ikke vet tolker jeg at kan bety to ting. Enten tør de ikke å si nei fordi det kan hende det er en plan, men at de ikke vet hvor de skal finne den. Det vil i så fall bety at barnehagens måte å lagre planer på er uoversiktlig for de ansatte eller at de ikke har fått tilstrekkelig innføring i barnehagens planer. Eller så kan det være at de ikke tør å si bastant nei fordi det vil reflektere dårlig på dem selv, barnehagen eller barnehageeier.

Knut forteller om en tidligere leder som satte sammen en boks med støttemateriale som kunne tas frem og benyttes dersom et dødsfall skulle skje. Denne boksen handlet ikke bare om foreldre, men sånn jeg forsto ham så omhandlet den ulike dødsfall, og sorg generelt. Dette ble av Knut beskrevet som et «passion project».

Alle jeg intervjuet var av den oppfatning at en plan som sier noe generelt om hvordan man skal jobbe med barn i sorg og hvem som har ansvar for hva var noe som burde utarbeides. Og gjerne i samarbeid med personalet i barnehagen. Argumentene som går igjen for å utarbeide denne typen planer er at de ønsker å kunne jobbe systematisk med barnet og å vite at alle ansatte «*drar i samme retning*». Knut sier det gjerne skulle vært en plan slik at alle har «*en felles forståelse av hvordan det skal gjøres*».

Det siste argumentet er at arbeidsoppgavene er fordelt på en måte som gjør at man for eksempel ikke er veldig mange ansatte som spør om det går bra slik at det blir overveldende for barn eller gjenlevende forelder. Hedda mener også det kan være nyttig fordi det er en situasjon som kan oppstå plutselig, derfor ville det vært fint å ha noe klart på forhånd. Pernille kommer også tilbake til dette punktet til slutt i intervjuet, når hun blir oppfordret til å snakke mer fritt. Hun understreker at det handler om å ha noe konkret, spesielt dersom man ikke har erfaringen fra før, og fordi det handler om barn i en veldig sårbar situasjon. Hun kunne senere også fortelle at de har konkrete planer på hva de skal gjøre dersom et barn dør, men trodde fortsatt ikke de hadde planer som omhandlet sorg utover det.

Barnehagelærerne har mange planer og ulike rammeverk de skal forholde seg til i hverdagen. I denne undersøkelsen ble de bare spurt direkte om beredskapsplaner og generelt om rammeverk. Likevel er

rammeplan for barnehager, barnehageloven og barnehagens egen årsplan dokumenter som ville vært naturlig at kom opp i intervjuet, men de blir nesten ikke nevnt. Dette vil jeg komme mer inn på under kategorien «det som ikke blir sagt», her vil jeg se på hva som faktisk blir sagt.

Hedda mener at en del av rammeverket i barnehagen som kan oppleves som en hindring når man jobber med barn i sorg er at «[...] *det er så mye man skal gjennom*», hun utdyper at med årsplaner og rammeplan er det mye som skal skje og gjøres i løpet av et barnehageår. «[...] *Så skal man liksom holde karneval rett etterpå, man må tenke litt over [...] man må kunne sette alt litt på pause. Hvis man har et barn som står oppi en så stor krise.*»

Jeg tolker henne dit at det fort blir mye fokus på alt man har planlagt og alt barna skal gjennom, men når et barn står i sorgen er det kanskje ikke det viktigste. Da er det kanskje viktigere å sette årsplanen litt vekk og heller ta vare på det barnet der og da. At det kommer jo et annet karneval eller en annen turdag. Her tenker jeg ikke at hun mener at alt skal settes på vent, men at man skal ta hensyn og endre planer etter barnets behov og hva man tenker er passende.

Bemanningsnormen og høyt sykefravær i barnehagene blir tatt opp av Pernille og Knut, og som jeg var inne på i forrige kapittel var det noe jeg syntes var overraskende. Jeg tar det med her både fordi det er halvparten av barnehagelærerne, men også fordi de var veldig tydelige i at det kan være et hinder for tilrettelegging og gjennomføring av planer sånn de opplever barnehagehverdagen. Pernille sier det er utfordrende å legge til rette for at barnet det gjelder skal kunne ha privatliv til å snakke om det vanskelige eller få et ekstra fang fordi det ofte er få voksne og mange barn. Om dette skyldes sykdom eller om dette gjelder også når alle ansatte er til stede er vanskelig å tolke, men om det gjelder høyt sykefravær får hun støtte fra Knut. Han mener også at bemanningen kan være et hinder for tilrettelegging, men at det er noe man må få til uansett. Til tross for at «[...] *det vil være lite folk og mye sykdom sånn som det alltid er*».

Når det gjelder bemanning er det ikke bare bemanningsnormen vi kan se på. Barnehagene har personale med ulike utdanninger og utdanningsnivå. Dette ser man også på stillingsbeskrivelsene og hvilket ansvar som ligger på en medarbeider versus en pedagogisk leder eller barnehagelærer. Når spurt om barnehagelærerne tenker at de som pedagoger har et særskilt ansvar eller hvordan de ser sin rolle dersom et barn mister foreldre svarer alle at de ser for seg at de har litt ekstra ansvar. Pernille, Knut og Hedda tar opp at de nok ville hatt noen samtaler med gjenlevende forelder. Hedda sier at det ville vært hennes ansvar å følge opp barnet ekstra og jeg tolker henne til at hun er enig med de andre om at ekstra samtaler ville vært hennes ansvar. Olivia tar også opp at hun ville hatt ansvar for å oppdatere seg faglig og å snakke med og veilede de andre i personalgruppa.

Olivia skiller seg ut ved at hun mener det ikke er noen hindringer, og at det å tilrettelegge er en så stor del av jobben at det må man jo bare gjøre uansett. Likevel stiller hun seg også bak det de andre sier om at å ha planer og ressurser tilgjengelig i barnehagen som handler om barn i sorg ville være nyttig. Hun ønsker seg faglig støtte om vanskelige følelser, og temaer i forhold til hva man kan snakke med pårørende om. Her etterlyser hun også retningslinjer for hva man kan snakke om og ikke.

Når spurt om rammeverket mener Hedda at personvern kan bli utfordrende: *«det er jo en del personopplysninger, da, som kan være litt hindrende. At man egentlig ikke har lov til å dele, og det kan være vanskelig for andre å gi tillatelse til å dele»*. Hun utdyper ikke dette videre, men jeg tenker dette kan ses på flere måter. Hun har et ansvar for å verne om barnets personopplysninger og privatliv, samtidig kan det være nødvendig å dele noe informasjon for å ivareta barnet. For eksempel dersom hun mener det beste ville være å koble på samarbeidsinstanser er hun avhengig av den etterlatte forelderens samtykke for å utlevere informasjon. Pernille forteller at det *«[...] ofte er kaos ved henting og levering, og at man da heller setter opp samtaler, hvor den forelderen kan fortelle om hva det er som ... uten at liksom alle andre må høre på [...]»*. Hun nevner ikke spesifikt personvern, men sitatene kan likevel knyttes sammen. Det kan bli utfordrende å ta hensyn til personvernet og samtidig fortelle eller spørre om hvordan det går dersom det skal gjøres i en typisk hente/levering situasjon, som er ganske vanlig slik jeg oppfatter dem.

4.3.2 Reforhandling av samarbeidet med foreldre

Denne kategorien handler om hvordan barnehagelærerne tenker om foreldresamarbeidet etter dødsfall, og om de ser for seg endringer i hvordan det skal foregå. Ser de for eksempel for seg at det blir mer formelt samarbeid enn tidligere, trenger de en annen form for informasjonsutveksling eller tenker de at det ikke blir store endringer i samarbeidsformen?

Alle barnehagelærerne snakker mye om hvor viktig det vil være for dem med informasjon om hva som har skjedd, hva barnet vet og hvordan ting er hjemme for at de skal kunne gjøre sin jobb best mulig. Pernille poengterer at en *«[...] trenger ikke å vite detaljer, men det er forskjell på om forelderen har blitt drept eller selvmordet eller om de har vært syke i tre år av kreft»*.

Olivia er også opptatt av informasjonsflyten, og at hun nok i større grad enn før ville stilt spørsmål om barnets dagsform og hvordan det er hjemme. Hun er også inne på at hun er usikker på *hva* hun egentlig kan og ikke kan snakke med gjenlevende forelder om. Jeg tolker det som at hun ikke vil bli for personlig eller spørre om noe som er upassende på noe vis.

I intervjuet med Hedda tar hun opp noe alle er inne på når det gjelder informasjonsutveksling med gjenlevende foreldre, men hun vinkler det på en annen måte. Hun snakker om åpenhet mellom barnehagen og hjemmet, og hvor fint det kan være. Eksempelet hennes er hvis en av foreldrene er alvorlig syk, at om

barnehagen får informasjon så tidlig som mulig, så kan de være med på hele prosessen med barnet og familien det gjelder.

Her tror jeg det handler om å få være med å gjøre en vond situasjon til noe håndterbart, at hun ser det som en fin ting å få bruke sin kompetanse som barnehagelærer til å være en støtte i hverdagen. Hun snakker også om at man må snakke med gjenlevende foreldre om hva de har fortalt barnet, og hva som er greit at man forteller videre på avdelingen, og til resten av foreldregruppa. Jeg forstår henne dit at dette handler om samarbeid og informasjonsutveksling mellom barnehage og hjemmet, men også hennes mulighet til å jobbe med et omsorgsfelleskap på avdelingen.

Åpenhet og å være ærlig mener alle er viktig når det gjelder hvilken informasjon barnehagen skal gi til gjenlevende foreldre. Hedda forteller at hun mener man skal fortelle det om barnet har vært mye lei seg, men også hva man har gjort for å trøste, slik at foreldrene er informert om hvordan barnet har det. Flere av dem tar opp denne måten å gi informasjon på også for å vise at det går fint at barnet er i barnehagen dersom forelderen trenger å være hjemme for å ta vare på seg selv.

Når det gjelder informasjonsutveksling er mitt inntrykk at de på den ene siden er opptatt av at de ikke skal spørre og grave for mye, men at de ønsker å få mest mulig beskrivende informasjon om barnet. Det virker som om de vil ha mest mulig oversikt for å eventuelt tilrettelegge, men uten å bli for personlige.

Alle snakker også om å være rause og å være medmennesker i møte med gjenlevende forelderen. Pernille snakker om «å spille på lag med». At man som ansatt kan vise forståelse for at matpakka blir glemt eller gå inn igjen og hente den regnbuxsa som har hengt for lenge på knaggen. At de små tingene som fort kan bli glemt når man står i en vanskelig situasjon er noe de ansatte i barnehagen kan hjelpe til med. Knut viser ikke til noen konkrete eksempler, men han viser likevel mye omtanke for gjenlevende forelder og er bevisst hvilke følelser de kan sitte med som vil være relevant for ham å tenke over i møte med dem.

Olivia tar opp at det kan være fint for den som er igjen om man ikke bare fokuserer på alt som ikke går, men at man kan rose litt også. Fortelle dem at man så et fint samspill i garderoben eller generelt poengtere når noe går riktig vei.

Her snakket Hedda om leveringssituasjoner, og tok opp at hun bare kunne tenke seg hvor vondt det må være å levere et barn som sørger samtidig som du selv må gå. Poenget med dette var at hun mente man burde være litt «på» i disse situasjonene, og finne gode strategier for å hjelpe.

Når det gjelder om man skal ha flere formelle samtaler er mitt inntrykk at barnehagelærerne er litt uenige, ikke bare med hverandre, men noen også med seg selv. Pernille er klar på at hun ville ønsket å sette opp jevnlig samtaler, og begrunner dette med at det kan bli veldig mange ansatte som spør i løpet av en dag,

og at det derfor kan være fint å heller snakke regelmessig til oppsatt tid. Hun bruker også argumentet om at det ofte kan være mye som skjer i forbindelse med levering og henting, så det vil ikke alltid være tid til å prate uforstyrret. I disse situasjonene mener hun også at det kan være ubehagelig å skulle snakke om noe så sårt et sted der alle kan høre på.

Knut sier også at han kanskje ville hatt flere møter og spurt litt mer, men at man på en annen side må komme tilbake til hverdagen på et tidspunkt.

På spørsmål om foreldresamarbeid og oppfølging sier Olivia på den ene siden at det ikke er barnehagens oppgave å veilede foreldre, men på en annen side at det kanskje kan være det i noen tilfeller. Hun sier også at om man skal ha flere samtaler eller ha noe ekstra oppfølging kommer an på hva forelderens selv ønsker.

Jeg tolker disse ulike utsagnene som at de er usikre på hva som er riktig, hvilke hensyn som skal veie tyngst og hvor langt deres mandat egentlig strekker seg.

Knut poengterer at en forutsetning for at samarbeidet ikke trenger å endres i stor grad er om «man stoler på hverandre og har et godt forhold i utgangspunktet». For ham virker det som at den viktigste faktoren er at det har blitt gjort et godt forarbeid med foreldresamarbeidet, slik at vanskelige situasjoner vil oppleves mindre utfordrende. Han er også opptatt av å vise gjenlevende forelder at «[...] vi er her, vi passer på barna». Dette synet har også Hedda som sier at «[...] det er vår oppgave å passe på barnet ditt, slik at du kan ta vare på deg selv». Jeg opplever denne holdningen ikke som at barnehagens primæroppgave er å passe barn slik at foreldre skal få jobbe eller ta fri, men at det er et helhetlig syn på hva som er barnets beste. Dersom man ser familien som en helhet og betrygger forelderens på at barnet er med tilstedeværende voksne som viser omsorg og gir trygghet, vil det bli enklere for hen og ta vare på seg selv. Som igjen vil føre til en mer tilstedeværende forelder, og som nettopp handler om hva som er til det beste for barnet. Som Hedda utdyper: «det kan jo være den gjenværende forelderens trenger at barnet går i barnehagen. Rett og slett fordi sorgen er så stor at de må få litt tid til å puste og sørge uten barnet ... Fordi en forelders oppgave er å ta vare på barnet»

På den ene siden beskriver barnehagelærerne en form for reforhandling av samarbeidet, men noen av dem argumenterer også for at dette ikke nødvendigvis trenger å skje, og ikke for lenge. De tar også opp det med å ikke bli for personlige eller emosjonelle i møte med foreldrene, og at de er usikre på hva de kan snakke om og hvordan de kan snakke om det. Samtidig viser barnehagelærerne en helhetlig forståelse av hva som er det beste for barnet. For dem handler det ikke nødvendigvis bare om innholdet i barnehagen, men at også hvordan de møter foreldrene vil ha en påvirkning på hvordan barnet har det. Likevel virker det som at det er en usikkerhet på hvor i samarbeidet om barnet grensen for det private går.

4.3.3 Kunnskap og erfaring

Tre av barnehagelærerne nevner barnehagelærerstudiet når de skal forsøke å beskrive og begrunne hva de gjør eller hvordan de ville arbeidet med barn i sorg. Olivia sier at hun lærte om sorgstadier på studiet, Hedda begynner på en setning om at de hadde litt om temaet på studiet, men stopper midt i og kommer med en praksisfortelling om åpenhet mellom foreldre og barnehage istedenfor. Pernille konkluderer med at de hadde lite eller ingenting på studiet om barn i sorg. Hun forteller også at hun ikke har vært på kurs om temaet etter endt utdanning.

Alle fire forteller anekdoter fra egen hverdag eller sier noe om sine erfaringer når de skal få frem poengene sine, og støtter seg sjeldent eller ikke i det hele tatt på teori hvor de også kommer med henvisninger. Olivia snakker noe om sorgprosesser og er så vidt inne på teorier om sorgstadier.

Erfaringsbegrepet blir tatt opp flere ganger, og Knut sier at om man skulle utarbeidet planer for barnehagen om barn i sorg ville det være naturlig at det ikke bare er pedagoger som utarbeidet de, men at man også burde trekke inn andre dersom de har erfaring med det. Samtidig sier han at dersom han skulle fått et tilfelle i barnehagen der et barn mistet en forelder ville han funnet litteratur om temaet for å legge planer. Når Pernille får muligheten til å snakke fritt rundt temaet sier hun at jo mer erfaring man har, jo stødigere står man i ulike situasjoner i barnehagen, når det er snakk om hva barnehagene vet om barn i sorg veksler hun også mellom å snakke om kunnskap og erfaring.

Barnehagelærerne trekker inn mye erfaringsbasert kunnskap, og henviser generelt lite til forskning og teori. I intervjuene er det også flere utsagn som virker mer som spørsmål enn meninger. For eksempel sier Olivia: *«Sånn på studiet, var vi gjennom de sorgprosessene. Hvordan er det det fungerer for et barn. Kanskje ... Hvordan er det det kan komme til uttrykk da, i motsetning til en voksen som kanskje ikke viser det på samme måten»* I notatene mine har jeg satt inn spørsmålstegn i parentes etter «barn» og etter «måten». Dette er fordi tonen i opptaket er spørrende, og jeg klarer ikke helt å bestemme meg for om hun vipper mer mot undrende eller usikker når det gjelder denne delen av faget.

På den ene siden opplever jeg at alle er opptatt av den formelle kunnskapen, det kommer frem i flere av ytringene deres, blant annet om at de gjerne leser seg opp om temaer de ikke kan så mye om dersom de trenger det. Og de etterlyser konkrete planer med faglig bakgrunn. Pernille fortalte at dette er et tema hun ikke kan så mye om, men at hun i forkant av intervjuet vurderte om hun skulle lese seg opp. Hun endte med å ikke gjøre det fordi hun ikke ønsket at resultatene av undersøkelsen skulle bli feil. At hun fortalte dette fant jeg likevel interessant fordi det viste en oppriktig faglig nysgjerrighet og noe jeg tolker som en yrkesstolthet. *«[...] Men vi kan jo masse, bare kanskje ikke direkte om dette. Og jeg vil jo at folk skal se at vi*

kan noe». Dette mener jeg også viser at barnehagelærerne er opptatt av, og villige til å oppdatere seg faglig i møte med tematikk de ikke kan så mye om.

At barnehagelærerne ikke henviser så mye i disse intervjuene kan handle om at det er noe de ikke har lest om eller føler de kan noe om, men det er likevel noe med hvordan de ofte tar opp erfaringsbegrepet og *måten* de snakker teori på. De er mer beskrivende av hverdagen og kobler på praksisfortellinger istedenfor å bruke fagbegreper og teorier. Dette gjør at jeg tolker dem som opptatt av at erfaring kan kompensere for mye formell kunnskap, men også at det kan være en kultur for å ikke snakke så mye faglig i og om barnehagen.

4.3.3 Aktiviteter og samtaler med barn

Denne kategorien oppstod som en måte å få frem det faglige engasjementet barnehagelærerne har for barna de jobber med, og hva de sier om barnets hverdag i barnehagen etter dødsfall. Den skiller seg sånn sett litt fra de andre kategoriene i det at det er barnet generelt som er barnehagelærernes hovedsakelige fagfelt. I intervjuene beveger de seg også bort fra de overordnede strukturene og ser primært på barnet.

Når barnehagelærerne sier de ønsker at gjenlevende forelder skal få informasjon om alt det fine barnet har gjort i barnehagen, og ikke bare det som omhandler sorgen er min første tanke at det handler om at de ikke vil at sorgen skal definere hele hverdagen og hele barnet. Olivia sier også det i intervjuet når vi snakker om barn og følelser

[...] jeg tror det er viktig at man som ansatt i hvert fall ... Å være åpen og bare på en måte tenke og vite at det har skjedd, men tenk at det bare er det. og det som skjer det skjer. Ikke nødvendigvis tolke alt som at det er på grunn av sorg liksom. Alt trenger ikke være på grunn av sorg liksom [...]

Sånn jeg ser det et det et uttrykk for at man ikke skal fortolke alt barna gjør i lys av sorgen, og at man skal passe seg for å tillegge barnet følelser og tanker det ikke nødvendigvis har. De kommer fortsatt til å bli sinte og lei seg av andre årsaker som barn blir sinte og lei seg for.

Pernille uttrykker en forståelse for at barnet kommer til å trenge mye ekstra, og at de må bli møtt på de følelsene de har uansett hva de følelsene er. For henne betyr det at de må bli møtt av tilstedeværende voksne med omsorg og kjærlighet, og at de ansatte ikke skal anta hvilke følelser barnet skal ha. De må få vise både «*sinne eller humor*», så må de voksne se hvordan det utvikler seg, evaluere og sette tiltak underveis. For å få til det må de voksne ifølge henne være oppmerksomme på mer enn talespråk, de må se på kroppsspråk og hvordan barnet er i lek, ikke bare være opptatt av hva barnet sier høyt.

Hedda trekker lek og barn i sorg videre og forteller at en av grunnene til at hun ønsker informasjon om dødsfallet og hva barnet vet og har opplevd er fordi de kan bearbeide hendelsen gjennom

formingsaktiviteter og lek. Hun mener også at i en periode vil det være naturlig at barnet får anledning til å leke eller bare være alene med en voksen eller en mindre gruppe barn. Dette er for å skjerme barnet og gi det mulighet for litt mer ro enn hva det ellers kan være i en barnehage. Hun underbygger poenget sitt ved å fortelle om hvordan hun har jobbet med barn i sorg tidligere, og at en ansatt da gjerne hadde litt flere barn enn henne slik at hun kunne ta med barnet for å leke i små grupper, eller alene når det var behov for det.

At barnet skal få rom og møte voksne som forholder seg til barnets vonde følelser og opplevelser er noe Knut mener er noe av det viktigste fra barnehagens side, og han trekker frem at hvordan man snakker med barna ikke bare er noe man skal tenke over der og da, men et tema man kunne hatt med i planer.

Olivia ville gjerne også få frem at det ikke nødvendigvis er alt man burde fortelle barnet, og er bekymret for at man fratar barnet mye av barndommen dersom man legger for mye over på dem. At de skal føle at de må passe på de voksne. Dette sies både med referanse til barnehagen, men også som en referanse til at det fortsatt er etterlatte forelders ansvar å være forelder. Olivia oppleves som om hun er bekymret for hvordan barnet skal ha det hjemme, og om foreldrene legger mye av sin sorg og sine problemer over på barnet. Hun sier også at det vil være naturlig å snakke med barnet om det som har skjedd etter å ha undersøkt med foreldre, og primært dersom barnet selv tar initiativ.

Når det gjelder samtaler med barn om død trekker Hedda inn at det vil være naturlig å spørre forelder om hvordan de har snakket med barnet om død. Hun mener det vil bli viktig for barnehagen å vite om barnet har en spesiell trosretning «[...] Så må man jo snakke med foreldrene, hvordan de fortalte, for det kan jo handle om tro også [...]». Denne setningen er en av de jeg viser til som får en dobbelkoding i det at den handler om foreldresamarbeid, men også om samtaler med barn om døden. Hun snakker videre om at noen barn kan tenke at den de har mistet er i himmelen, mens andre tror noe helt annet. Hedda virker her åpen for å undre seg over eksistensielle spørsmål, som å snakke om hva som skjer når vi dør, sammen med barna.

I denne kategorien har jeg tatt frem noe av det barnehagelærerne sier om samtaler og aktiviteter med barn. Her beveger de seg i stor grad bort fra de overordnende strukturene, og snakker mer om barn-voksen samspillet uavhengig av rammeverket til tross for at disse tingene gjerne henger sammen. De virker mer opptatt av leken, samspillet og hvilket rom de kan gi barna til å uttrykke seg, finne ro og gi dem trygghet, der og da. Barnehagelærerne er synlig også opptatt av at voksne ikke skal tolke barns følelser feil, og er klare på at selv om barnet sørger vil det være fine stunder. De kan også fortsatt ha vonde følelser, men som ikke er knyttet direkte til dødsfallet.

Når de snakker om tilrettelegging for barnet er det få konkrete aktiviteter eller strategier de legger frem, de sier mer hva enn hvordan. De tar opp at man skal anerkjenne alle følelser og snakke med barnet eller at man skal skjerme og gi mulighet for rolig lek, men ikke nødvendigvis hvordan.

4.3.4 Det som ikke blir sagt

Som jeg har vært inne på i de andre kategoriene er det mye som ikke kobles sammen eller som ikke blir sagt i intervjuene. Noe av det som er fraværende mener jeg er såpass signifikant og interessant at «det som ikke blir sagt» fortjente å bli en egen kategori.

I intervjuet blir rammeplan, barnehagelov eller barnehagens egen årsplan i liten grad tatt opp av barnehagelærerne selv. Man kan også nevne at barnekonvensjonen ikke blir tatt opp, men den hadde jeg, i motsetning til med de andre dokumentene, ikke forventet at skulle bli brukt. Rammeplanen og årsplan blir kun nevnt av Hedda når det stilles spørsmål om det er noe ved rammeverket som kan oppleves som en utfordring når hun skal tilrettelegge for barn i sorg. Her blir det tatt opp som en utfordring at det er mye man skal gjennom og mange aktiviteter det er planlagt for. Ellers er det ingen som refererer til barnehagens rammeverk når vi snakker om hvordan man skal møte barnet, i forbindelse med foreldresamarbeid eller når de snakker fritt om temaet.

Det er kun dette spørsmålet og spørsmål om beredskapsplaner som direkte etterlyser informasjon om rammeverket, likevel skal alle disse dokumentene gjennomsyre alt barnehagelærerne gjør. Derfor kunne man antatt at det ville blitt nevnt i sammenheng med andre spørsmål også. Det kan selvfølgelig handle om spørsmålene at de ikke trekker inn styrende dokumenter i refleksjonene, men det er også et fravær av referanser til forskning og teori, utenom Olivia som nevner sorgstadier og sorgprosesser. Dette blir dog ikke utdypet, og det virker mer som for å si at de hadde noe om det på studiet, men ikke noe utover det. I tillegg mener jeg det er noe vi må undersøke når det gjelder alle sammen. For å knytte denne kategorien litt opp til kategorien om kunnskap, sitter jeg igjen med en undring over hvor de henter inn kunnskapen sin fra. Handler det, som jeg var inne på tidligere om erfaringene, at det er usikkerhet eller er det en kultur i barnehagen når det gjelder hvordan man formidler fag og faglighet?

For å si noe om «det som ikke sies» må de styrende dokumentene trekkes inn. Hverken rammeplanen eller barnehageloven sier noe direkte om arbeid med barn i sorg, og vi kan anta at de lokale årsplanene utarbeidet av barnehagen heller ikke gjør det. Like fullt skal årsplanen være basert på innholdet i rammeplanen og lovverket, så vi kan anta at de har et innhold vi ville kjent igjen fra disse dokumentene. Derfor kunne barnehagelærerne referert til eget rammeverk fordi de inneholder noe om hvordan barnehagen skal jobbe med for eksempel omsorg og medvirkning, livsmestring og helse og foreldresamarbeid. Det kan også hende det handler om situasjonen, at de sitter i en ukjent intervjusituasjon der det kan oppleves utfordrende å trekke linjene fra kapittel om omsorg til arbeid med en spesifikk gruppe barn som ikke er nevnt i gjeldende dokument.

Videre la jeg merke til at ingen kommenterer hvilken posisjon barnehagen er i når det gjelder å kunne støtte disse barna. I barnehagen har de ansatte ofte oversikt over de aller fleste relasjonene barnet har, venner, familie og naboer. I tillegg er ofte de voksne i barnehagen noen av de nærmeste barnet har i livet sitt utover egen familie. Dette betyr at de kan ha en overordnet oversikt, være profesjonelle aktører og de kan være gode omsorgsgivere i en vanskelig situasjon. Jeg tolker det som at de ubevisst spiller ned viktigheten av sin egen rolle i møte med barnet, og ikke helt anerkjenner hvor stor betydning de kan ha i barnets liv.

I neste kapittel kommer jeg til å drøfte disse funnene sett opp mot teori og rammeverk, og hvilken betydning det har for hvordan barnehagene burde jobbe.

5 Drøfting

Denne studien har hatt som mål se på hvordan barnehagen møter barn i sorg etter tap av foreldre, både hvordan de jobber med barnet, men også hvordan barnehagens rammeverk påvirker det arbeidet.

Barnehagen skal ivareta barnet «[...] i samarbeid og forståelse med hjemmet [...]», derfor ser studien også på hvordan barnehagelærerne strukturerer foreldresamarbeidet med gjenlevende forelder (Barnehageloven, 2005, § 1).

I dette kapitlet vil jeg drøfte hvordan barnehagens struktur og styrende dokumenter gjør seg gjeldende i arbeidet med barn i sorg på ulike måter, hvordan barnehagelærerne bruker dokumentene, og hvordan de kan brukes for å møte barnet på best mulig måte. Dette kommer jeg til å gjøre underveis i teksten samtidig som jeg trekker inn intervjuene og teori, og ser de i sammenheng med hverandre. Også i denne biten vil jeg skille ut et kapittel som handler om barn som opplever at foreldre dør på grunn av ytre dødsårsaker.

Med intervjuene som bakgrunn kommer jeg også til å se på hvordan bemanningsnormen påvirker arbeidet, og behovet for formelle planer og hva de burde inneholde. Jeg velger å ikke ta med årsplaner i og med at de er lokale i barnehagen, men også for at enkelte barnehager ikke skal kunne identifiseres. Som poengtert i kapittel om problemstilling vil jeg se på hvordan barnehagen møter barna, og i starten av prosessen var målet å beskrive praksisfeltet. Jeg gikk senere over til at jeg også ønsker å si noe om hvordan man, i lys av teori, rammeverk og intervjuer, burde jobbe med barn i sorg.

5.1 Kunnskap om barn i sorg i barnehagen

For at barnehagen skal kunne være et trygt sted som ivaretar barnet i sorgprosessen må personalet ha kompetanse om barn i sorg. Som jeg har påpekt i kapittel 3.5 finnes noen uenigheter om hvordan man skal omtale barns sorg, og om de «går inn og ut av sorgen», likevel er mitt inntrykk fra teorien jeg har funnet at alle er enige i at de som er med barnet i hverdagen må ha noe kunnskap om temaet for å kunne hjelpe best mulig.

Til tross for at det er noen uenigheter ser jeg også flere likheter i det som blir tatt opp om barns sorgprosesser. At ingen er like i sorgen, og takler det ulikt virker det som om det er konsensus rundt. Blant annet sier Dyregrov og Dyregrov (2007, s. 28) at vi kan si noe generelt om barns sorg, men at det ikke vil gjelde alle. Videre sier Bergem (2018, s. 139) at vi må se barnas situasjon i en sammenheng for å forstå den enkelte. Når Hogstad og Grelland Røkholt (2023) kritiserer uttrykket «inn og ut av sorgen» tolker jeg det ikke dithen at de er uenige i at det vil være store variasjoner hos barn, eller at vi generelt kan snakke om noen reaksjoner man typisk kan se hos barn. Jeg tolker dem dit at de ønsker en debatt der vi anerkjenner barns

sorguttrykk. At vi ser hvordan barnet er nettopp sørgende, akkurat som voksne, selv når de ikke viser det utad eller har lystbetonte opplevelser.

I intervjuene er barnehagelærerne tydelige på at de har lært lite om disse barna og sorgprosesser på studiet, og at de ønsker seg mer kunnskap. Om vi bruker pensum fra utdanningen på OsloMet som en indikasjon på hvor mye barnehagelærere har lært kan vi se at de har lite på pensum, men de har noe (OsloMet, u.å.). Likevel vet vi ikke om dette er noe som blir gått gjennom på forelesning eller om de har oppgaver knyttet til tematikken. En av barnehagelærerne fortalte også at hun ikke har vært på, eller har blitt tilbudt kurs på arbeidsplassen.

Som etablert i kapittel 3.2 er det lite av rammeverket barnehagelærerne forholder seg til i hverdagen som tar for seg denne gruppen sårbare barn. Det er likevel mulig å trekke ut noen generelle oppgaver og prinsipper fra barnekonvensjon til rammeplan som vil være viktig for denne gruppen, men for å gjøre dette må man ha en bakgrunnsforståelse som kan brukes i tolkningsarbeidet.

Med dette som bakgrunn er det likevel kanskje ikke så rart at de nesten ikke refererer til rammeverk, litteratur eller forskning i intervjuene. Som Knut påpekte, dersom han havnet i situasjonen ville han nok satt seg ned og funnet noe litteratur om temaet.

Selv om de ikke refererer til hvor de har kunnskapen sin fra, og kan virke utrygge på noe av det de sier, tar de opp mye vi kan kjenne igjen i de teoriene jeg har funnet i denne studien, og de tar opp grunnleggende prinsipper fra rammeverket. Blant annet trekker flere av dem i likhet med Tholin (2013, s. 47) inn viktigheten av trygge og tilstedeværende voksne. Hedda trekker også inn at barn skal ha rom til å undre seg og uttrykke seg i forhold til religions og livssynsspørsmål, i likhet med Barnekonvensjonen, Barnehageloven og Rammeplanen (Barnekonvensjonen, 1989, art.14, barnehageloven, 2005, § 1 og Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 55). At de ikke viser til hvor de har kunnskapen fra trenger ikke bare handle om manglende forelesninger eller kurs, det kan være et uttrykk for at det ikke er kultur for å snakke fag på den måten i barnehagene. Det kan også handle om at erfaringsbasert kunnskap står sterkt i barnehagene. Eksempelvis er Knut opptatt av at det ikke bare burde være barnehagelærere som utarbeider planer, men de som har noe erfaring med barn i sorg. Pernille snakker også om at man står stødigere i situasjoner dersom man har erfaring, og hun veksler tidvis mellom å bruke begrepet kunnskap og erfaring når hun snakker om hva man kan om barn i sorg i barnehagene. Det betyr ikke at det ikke kommer frem at de har kunnskap om teorier og rammeverk, men slik jeg tolker uttalelsene deres virker de ikke helt stødige i det de sier og hva de mener. De har mye kunnskap om barn og hva barn generelt trenger, og ut ifra det kan de si noe om hva de tror vil bli viktig når barn opplever et så stort tap.

Til felles har barnehagelærerne at de virker oppriktig opptatt av barnas beste, og de virker villige til å oppdatere seg om noe de ikke nødvendigvis vet så mye om. Samtidig har jeg vist til at det finnes lite litteratur som er rettet mot barnehagene, og få stemmer som stammer fra barnehagesektoren selv, som omhandler temaet barn i sorg. Man kan finne en del beskrivende, men svært lite som tar hensyn til barnehagens rammeverk og faktiske hverdag.

5.2 Omsorg i barnehagen

Under kapittel om «omsorg i barnehagen» har vi sett på hvordan rammeplanen benytter omsorgsbegrepet i flere av sine kapitler, og både litteraturen og barnehagelærerne understreket viktigheten av omsorg ovenfor barn som har mistet foreldre. Barnehagelærerne antar også at barn i sorg vil ha et økt omsorgsbehov når de er i barnehagen og hjemme, noe de får støtte i fra litteratur om temaet, og om vi ser på tilknytningsteoriene til Bowlby (1969, s. 205). Han legger også til grunn at dersom barnet skal oppleve en trygghetsfølelse når foreldre drar må de bli plassert hos kjente voksne.

For barnehagelærerne ligger omsorgen i at de voksne er tilstedeværende, har ekstra plass i fanget og som Pernille var inne på vil det være voksne som ser hele barnet med alle dets uttrykksformer, både verbale og non-verbale. Når barnehagelærerne snakker om omsorgen som må til for å hjelpe barnet i sorgen snakker de i stor grad om samspillet mellom barn og voksen. Slik jeg ser det fra hva vi har lagt til grunn med tilknytningsteoriene, og når vi ser på hva litteraturen sier om barn i sorg og deres behov for kjente og trygge rammer, må vi også se på andre strukturer i barnehagen. Som Djup (2022, s. 38-39) påpeker kan det være lurt å se på å beholde så mye som mulig av det barnet kjenner igjen både av rutiner og av folk. Å tilrettelegge for at barnet kan sitte på samme plass eller at man beholder mest mulig av rutinene på basen, for eksempel at man fortsatt går ut til samme tid burde i utgangspunktet være mulig for den enkelte barnehage å huske på i planleggingsarbeidet. Likevel er det noen hindringer som ikke nødvendigvis er under deres kontroll. Barnehagelærerne viser selv til en bemanning som ikke alltid strekker til, og som kan by på utfordringer. To av barnehagelærerne tar opp at selv om de ønsker å tilrettelegge, og å gjøre det som er best for barnet så vil det være en utfordring at man ofte er få voksne og mange barn i barnehagen. Knut sier at man likevel må få til å gjøre den tilretteleggingen som trengs, men kan man alltid det?

Når et av hovedpunktene som blir nevnt i intervjuene er muligheten til å trekke seg litt unna alene eller i mindre grupper, og to av fire barnehagelærere nevner bemanning som en utfordring, må vi se på hva bemanningssituasjonen er. Bemanningssnormen i barnehager sier at man skal være minst en ansatt per tre barn under tre år og minst en ansatt per seks barn over tre år (barnehageloven, 2005, § 26).

En side av bemanningsspørsmålet er hva det vil gjøre med planlagte aktiviteter og rutiner, men om det blir mange ulike fremmede i form av vikarer kan dette bli uheldig for barnet. Dersom det ikke er fravær på andre

avdelinger kan en løsning være å se på muligheten for å sette inn en fast ansatt barnet har kjennskap til på barnets avdeling, og heller bruke vikar på en annen avdeling. Dette er likevel hensyn den enkelte barnehage må ta, i og med at det er en løsning som kan få uheldige konsekvenser for andre barn igjen. Om man ikke er nok folk på jobb vil det være en vanskelig avgjørelse å ta, og det er ikke sikkert det er mulig eller forsvarlig å sende en ansatt med en eller få barn til et roligere sted. Som Hedda sier er det jo sånn at om hun skal ta med færre barn enn det man vanligvis skal ha, så må den som er igjen ta flere.

Om en ansatt blir stående igjen alene med mange barn på avdelingen kan det bli svært sårbart og oppstå farlige situasjoner, eller det kan gå utover andre barn som også trenger å bli sett. For den ansatte og for barna som står igjen kan dette bli en belastning dersom det skjer ofte og over tid.

Sykefraværet er ifølge Pernille og Knut høyt, noe som også påvirker hvordan de kan jobbe med tilretteleggingen. Tall fra NAV sier det samme, statistikk fra dem sier at legemeldt sykefravær i barnehagene i 4.kvartal 2022 er på 10,0% (Kommunesektorens organisasjon, 2022). Dette kan i mange tilfeller gjøre det vanskeligere med deling av barnegruppa. I mange situasjoner kan ikke vikaren bli sendt noe sted alene med barn, og som jeg var inne på trenger barn gjerne faste og kjente rammer i barnehagen når resten av livet går gjennom store endringer (Bergem, 2018, s. 224). Ved høyt sykefravær kan vi også anta at vikarbruken går opp, og det kan bli mange ukjente for barnet i barnehagen. Igjen blir det vanskelige vurderinger for barnehagen å ta, kan man flytte en kjent ansatt inn på avdelingen, eller vil det bare være å flytte nye utfordringer inn på en annen avdeling?

I intervjuene med barnehagelærerne tar samtlige opp at de ønsker å skjerme barnet og gi mulighet for ro, hvile og samtaler samtidig som hverdagen må gå fremover og de ønsker å opprettholde en form for normalitet for barnet. Dette støttes også opp under i rammeplanen som sier at barn «skal ha mulighet til ro, hvile og avslapning i løpet av barnehagedagen» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11). Det betyr altså at barna har en rett på å få ro hver eneste dag. Dette vil også være viktig for mange barn i sorg, og viser at man ikke nødvendigvis trenger så mye tilrettelegging. Mye av det som allerede er etablert som god barnehagepedagogikk er det disse barna behøver. At man må kunne sette ting litt på pause er også et av punktene til Hedda, som mener at alt man skal gjennom i løpet av et år kan bli litt mye dersom man skal jobbe for barnets beste i en sårbar situasjon. Hun poengterer at det også kan handle om hva som virker passende i situasjonen, og sier at det for eksempel kan bli litt rart om man skal ha karneval midt i det som for barnet er en krise. Dette er nok en vurdering man må ta i den enkelte situasjon. Om vi tolker henne i et litt større perspektiv tror jeg dette kan handle om en forståelse av at barn, og spesielt i situasjoner som i sorg, har et behov for å få slappe av, og at de også har rett til det.

Tholin (2013, s. 47) skriver at tilstedeværende voksne er nødvendig for omsorgsarbeidet i barnehagen, hun legger også til at det ikke holder å være til stede. De må også være lekne for at barna skal bli møtt på best

mulig måte. Hun understreker at det ikke bare er omsorgen i barn-voksen relasjonene som gjør seg gjeldende i barnehagen, barn skal gis mulighet til å være aktive aktører i omsorgen. De skal få gi og ta imot omsorg (Tholin, 2013, s. 37). Det blir personalets ansvar å legge til rette for denne muligheten, og det skal selvfølgelig ikke være de andre barnas ansvar å trøste eller vise andre former for omsorg ovenfor barnet som har mistet en forelder. Likevel kan man ha det i bakhodet at barn også kan være gode omsorgsgivere, og gi dem mulighet til å vise omsorg.

Omsorgen som barnehagen er bundet til å vise fra rammeplanen handler ikke bare om omsorgen som skal komme frem i samspillene i barnehagen, de skal vise en form for indirekte omsorg ved at de skal passe på at barnet blir møtt på sine behov i hjemmet (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11 og Eidsvåg, 2021, s. 40). Olivia sier noe om dette i sitt intervju, men uten å koble det opp til rammeplanen eller annet rammeverk for barnehagen. Hun er nemlig opptatt av at foreldre ikke skal vise barna for mye av sin sårbarhet i situasjonen, men være bevisst sitt ansvar som foreldre. Hun er bekymret for at om barnet får for mye informasjon dersom en forelder er alvorlig syk eller at om gjenlevende forelder viser for mye av sårbarheten etter et dødsfall skal barnet føle et ansvar for å ta vare på dem. Hun beskriver ikke hvordan hun ville gått frem i en sånn situasjon, men forteller at det er noe hun har opplevd.

Nettopp i denne typen situasjoner mener jeg rammeplanen er klar på at barnehagen *har* et omsorgsansvar ut over omsorgen som gis i samspill med barnet. Ikke ved at det er de ansattes oppgave å yte omsorg utenfor arbeidstid, men ved at de har observert hva som foregår og ut ifra det skal gjøre det de kan for at barnet skal få møtt sine omsorgsbehov i hjemmet. Dette kan for eksempel være ved veiledning av gjenlevende foreldre, finne tilbud for avlastning eller andre passende hjelpemidler som er tilgjengelig i kommunen. Dette gjelder også å finne tilbud til barn som sorggrupper eller andre tilbud der barn kan få hjelp til å sette ord på, og gi mening til det som har skjedd. At barnehagen burde ha kompetanse på hvor man kan hente hjelp til sorgarbeid i tillegg til å vite noe om barn i sorg støttes også opp under av Sjøstrøm (Brevig, 2023).

Ofte er det sånn at den som blir søkt omsorg fra er i en maktposisjon ovenfor den som søker omsorg (Bowlby, 1988, s. 136). Dette vil alltid gjelde når vi snakker om en voksen-barn relasjon, og dette virker det som at barnehagelærerne er bevisst når vi snakker om hvordan man skal tolke barns følelsesuttrykk. De virker generelt opptatt av at vi som voksne skal være varsomme med å tolke barn feil, og være klar over hvilken definisjonsmakt vi har i møte med barn. Mer situasjonsbestemt mener barnehagelærerne at vi ikke skal tolke alle negative følelser som sorg. De er fortsatt barn som vil oppleve sinne, sorg og frustrasjon som ikke nødvendigvis er knyttet til tapet, men er en naturlig del av hverdagen og barnets utvikling. En del av denne maktposisjonen som ikke blir nevnt er at når voksne utfører omsorg er det ikke nødvendigvis sånn at barnet anser det som omsorg (Bae, 1997, s. 147-148). På den ene siden kan vi her si at noen ganger handler det faktisk om barnets beste, og det er ikke alt barn kan være med å bestemme. På en annen side må da

den som utøver omsorgen gå i dialog med barnet, og være åpen og anerkjennende for barnets uttrykk i møte med noe de kan oppleve som urettferdig eller feil. Dette handler også om barnets rett til å medvirke, og si noe om egen hverdag (Barnekonvensjonen, 1989, art.12, barnehageloven, 2005, § 3 og Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 27).

Med det som bakteppe vil jeg videre si noe om barns rett til å medvirke i egen hverdag når det skal tilrettelegges for sorgprosesser og sorgstøtte i barnehagen.

5.2.1 Medvirkning

Som vi har sett i lovverket har barn rett til å medvirke i egen hverdag og i avgjørelser som angår dem selv, men ikke i en større grad enn hva de er utviklet til å kunne (Barnehageloven, 2005, § 3). Dette må også barnehagelærerne ha med seg når de skal ta avgjørelser om hvordan de skal jobbe med barn i sorg. Ingen av barnehagelærerne tar opp medvirkningsbegrepet i intervjuene med intensjon om å la barna medvirke, men det blir heller ikke spurt om. Det kan også være fordi at i en situasjon der barnet har mistet en forelder vil det være mange avgjørelser som må tas som barnet ikke er kognitivt utviklet nok til å være med på. Likevel vil det være aspekter ved hverdagen der barnet kan bli hørt, og der barnehageansatte kan legge til rette for medvirkning. Noen av barnehagelærerne ytrer et syn på barn og hvordan barnehagen skal jobbe med barn som vil være svært aktuelt når vi snakker om medvirkningsbegrepet, til tross for at de ikke nødvendigvis sier noe om det direkte.

Hva barnet kan være med å bestemme og ikke vil avhenge av hvor utviklet det er, og i alle spørsmål må denne vurderingen ligge til grunn. Samtidig ser man på barnet som en aktiv aktør i eget og andres liv, og som et fullverdig individ (Bae, 2012, s. 18).

Pernille mener at et av de viktigste punktene i arbeidet med barn i sorg er at de voksne i barnehagen ser barnets språk og uttrykk, også utover det verbale. Her tar hun indirekte opp en av de viktigste punktene når det gjelder barns rett til medvirkning i barnehagen. Barnet har rett til å uttrykke seg sånn de vil om det de vil (Bae, 2012, s. 14). For at barna skal gjøre det og fortsette med å gjøre det må personalet være oppmerksomme på at det er det som skjer, og forsøke å forstå deres uttrykksformer. Når Pernille snakker om at de voksne i barnehagen må forstå, og være villig til å lære seg mer enn bare talespråk kan dette handle om mange sider ved barnehagelivet. Men det å forstå, og å ha respekt for barns ulike kommunikasjonsuttrykk handler også om medvirkning. Dette er spesielt viktig i og med at medvirkning ikke bare er for de eldste barna i barnehagen, men for alle uavhengig av alder og funksjonsevne (Bae, 2012, s. 19). Når vi tar denne delen av medvirkningen som handler om barns uttrykksformer, og ser den i sammenheng med det sørgende barnet, kan det tenkes at det vil bli høyaktuelt uavhengig av om det er av de yngste eller eldste i barnehagen.

Vi har tidligere vært inne på at barn i barnehagealder ofte kan mangle begrepene for å gi mening til dødsfallet, eller for å kunne uttrykke seg om hva som foregår i forbindelse med dødsfallet. Videre kan vi anta at barnet ikke kjenner til hvilke muligheter som ligger i barnehagestrukturen for å få den støtten det trenger. For at barnet skal kunne medvirke vil det da være urimelig å belage seg på kun verbal kommunikasjon. Barnehagelæreren og medarbeiderne må da se hele barnet med alle dets uttrykksformer og reaksjonsmønstre, men de må også være oppmerksomme og oppmuntre til medvirkning (Tholin, 2013, s. 146).

Videre sier Tholin at medvirkning også handler om hvordan barna som aktive aktører, og som en del av fellesskapet kan bidra inn i omsorgskulturen i barnehagen (2013, s. 146). Hedda snakker om at det kan være lurt å snakke med den etterlatte forelderen om hva som har blitt delt med barnet, og hva som kan deles videre. Ikke bare om alle de ansatte i barnehagen kan få vite hva som har skjedd, men også om foreldregruppa og kanskje barna. Som jeg tidligere har poengtert forstår jeg henne slik at dette blant annet handler om å bygge et omsorgsfellesskap på avdelingen, men at hun trenger tillatelse til å gjøre det. Det vil være naturlig at hun både trenger tillatelse fra foreldre, men også fra barnet dersom det er i stand til å gi den tillatelsen. Barnet i sorg er en del av et fellesskap, og som et ledd av omsorgsperspektivet og medvirkningsperspektivet må barna få mulighet til å både vise og motta omsorg med oppmerksomme voksne til stede. Noen ganger kan det selvfølgelig hende at både barn og voksnes omsorgsuttrykk ikke blir mottatt som ønsket, det er derfor viktig at de ansatte i barnehagen er med å støtte både barnet som sørger og barnet som potensielt blir avvist (Johansson, 2001, s. 107). På denne måten kan de påvirke egen hverdag, og bli hørt i de prosessene som omhandler dem samtidig som både de og andre barn lærer å tolke, og forstå andres perspektiver og behov. Når barnehagelærerne skal ta med seg medvirkningsperspektivet inn i arbeidet med barnet i sorg ser jeg det som at vi må tolke lovverket, rammene og verdiene barnehagen baserer seg på som at det handler om barnet som individ, men også barnet som en del av et fellesskap.

5.3 Samtaler og lek med død som tema

Her vil jeg se på hva barnehagelærerne sier om å snakke med barn om død, og om barns lek med død som tema. Jeg vil også se på hva litteraturen sier om det, og hva dette betyr for praksisen i barnehagen. Igjen handler det om å se hva praksisen er, men også å se om det finnes noe vi kan ta med oss videre for å si at sånn burde det være.

Flere av barnehagelærerne jeg snakket med sa selv at de gjerne skulle hatt noe støtte på hvordan de kan snakke med barn om død. Sånn jeg har tolket dem er de usikre på hva de kan si og ikke si, og redde for å trække over en strek. Olivia sa også at hun fant det unaturlig å skulle snakke med barnet om det som har skjedd med mindre barnet selv tok initiativ, og at hun nok ville ha forhørt seg med foreldrene først.

Bergem (2018, s. 224) sier derimot at det at de voksne som er rundt barnet i hverdagen gjør seg tilgjengelig for samtale, og forteller at de vet hva som har skjedd kan være en støtte for barnet. Her får hun også støtte fra Sjøstrøm, som hos NRK sier at noen ganger handler det bare om å spørre om hvordan det går. Hun støtter også opp om mine funn. Hun sier at hennes erfaring fra sorsenteret er at de ansatte i skole og barnehage ikke bare unngår å snakke med barnet, men slutter å se barnet som sørgende etter en stund. Ifølge henne ofte bare noen måneder (Brevig, 2023). At barn får snakke om personen som er død og eventuelt dødsfallet vil ha innvirkning på hvordan de minnes personen, og om de ikke får snakke om det kan minnene fortsatt være der, men gi seg utslag i fysiske plager heller enn ord (Bergem,2018, s. 137).

Barn i denne aldersgruppen trenger støtte til å finne begrepene som trengs for å snakke om døden, og i likhet med voksne har de også behov for å huske den som er død og hvilke følelser de sitter igjen med. Samtidig er noe av det som kjennetegner denne aldersgruppen at de ikke alltid vil snakke, derfor må de ansatte i barnehagen klare å ta barnas perspektiv ved å se på hva de leker, tegner og uttrykker på andre måter (Djup, 2022, s. 33). Djups tankegang reflekteres også hos Pernille og Hedda som på ulike måter forteller hvordan barn gjerne uttrykker seg på andre måter enn gjennom verbale samtaler. Her kan man også trekke inn at ikke barnehagen skal ta over oppgavene til andre instanser som for eksempel helsevesenet, men de ansatte i barnehagen er rundt barnet nesten hver eneste dag. Derfor vil det være naturlig at de følger opp og har samtaler med barnet. Dette kan også være for å vite hvor det kan være riktig å henvende seg dersom man ser at det trengs mer hjelp og støtte enn hva barnehagen kan gi. De som jobber med barn burde også være i posisjon til å vite hvor man kan hente hjelp, og hvilke tilbud som finnes i kommunen (Brevig, 2023).

Barn i barnehagealder er svært bokstavelige i sin tankegang, og derfor også når vi snakker om døden. I tillegg har de gjerne vansker med å forstå det permanente i døden, og hvordan dette er noe som skal skje alle (Dyregrov, 2006, s. 17). Av den grunn må voksne som snakker med barn om død unngå å bruke eufemismer og fraser som at den døde «har gått bort» eller «sovnet inn». Et barn som hører denne typen fraser kan bli engstelig og det kan føre til ytterligere forvirring. For barn som opplever dødsfall er det ikke bare hjelp med begreper og begrepsforståelsen som kan samtales om. De har gjerne et behov for å få undre seg over døden, og trenger støtte fra voksne rundt seg for å gjøre dette, og å få svar på spørsmål de kan ha (Bergem, 2018, s. 137-138). Ifølge rammeplanen skal barna få utforske eksistensielle spørsmål, og det er personalets oppgave å gjøre det sammen med dem (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 55). Dette betyr at barn uavhengig av livssituasjon skal ha muligheten til å ha samtaler om, eller på andre måter utforske eksistensielle og livssynsmessige spørsmål i hverdagen. Dersom dette ikke skjer i hverdagen, kan dette være et forbedringspunkt i seg selv. Om man allerede er gode på å snakke om denne typen spørsmål i barnehagen vil man mest sannsynlig være bedre rustet til å snakke om det også de gangene det handler om helt reelle situasjoner. Om man allerede har pratet med barna om hva som skjer når vi dør, og hva de ulike

barna tror om det, vil kanskje noen av begrepene allerede være der hos noen av barna. I tillegg har man allerede snakket om det i en situasjon som kan føles mindre ubehagelig, og man har gjort seg noen erfaringer man kan ta med seg inn i en samtale der et barn har spørsmål rundt et dødsfall som har skjedd.

Pernille tok også opp en annen side ved det å samtale med barn i barnehagen om død og dødsfallet som har skjedd. Hun sier at det i barnehagen ofte er mange barn og få voksne, så det vil være vanskelig å tilrettelegge tid og rom slik at barnet får privatliv. I de situasjonene der barnet trenger privatliv til å prate, eller gjerne skulle hatt et voksent fang på egenhånd kan man skjønne at dette gjør hverdagsamtalene og oppfølgingen vanskelig. Samtidig kan man også samtale om eksistensielle spørsmål, liv og død uten at det trengs privatliv. De andre barna har like mye rett på å diskutere denne typen spørsmål, og selv hvis man ikke legger opp samtalen til å handle om det dødsfallet som har skjedd kan det tenkes at generelle samtaler der man undrer seg over døden kan være til hjelp. Blant annet kan det hjelpe til med begrepsforståelse og å hjelpe barnet med refleksjoner. Om barnegruppa vet at en annens forelder er død kan det tenkes at også de har et behov for å reflektere, lære begreper og undre seg.

Noen ganger kan barn som har opplevd dødsfall bli engstelige for at andre rundt dem skal dø, og stille spørsmål om dette. Da er det viktig at ikke de som samtaler med barnet lover noe de ikke kan holde. Vi kan ikke love at ikke vi også skal dø, selv når det er veldig usannsynlig at det skal skje i nærmeste fremtid (Bergem, 2018, s. 137-138). Da kan det heller være mer hensiktsmessig at man er ærlige med barnet om at dette ikke er noe vi kan love, fordi vi ikke vet hva som kommer til å skje. Vi kan si at det er usannsynlig, men å lyve eller fortelle del sannheter til barn er sjeldent lurt i lengden. Dersom barnet opplever at de rundt seg lyver eller skjuler deler av sannheten vil de ofte merke at det er noe som ikke stemmer, og de kan utvikle mistillit til de voksne rundt seg som de opplever at gjør dette (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 67-68).

Med intervjuene som bakgrunn og uttalelsene til Sjøstrøm ser jeg det som at samtalene om død med barna forsvinner i hverdagen, men at dette nok ikke skyldes at man ikke ønsker å være der for barnet. Sånn jeg tolker det handler det om en usikkerhet om hvordan man kan samtale om temaet og hvor ansvaret ligger. Ifølge Hogstad og Grelland Røkholt (2023) er også en av grunnene til at denne typen samtaler blir unngått at de ansatte i barnehagen er redd for å forstyrre barnet. Dette stammer ifølge dem fra en oppfatning delt av fagpersoner på sorgfeltet, om at barnet tar pauser fra sorgen. Denne oppfatningen er ifølge dem feil, og man burde heller se barnet som at det hele tiden har med seg sorgen. At de likevel leker og har fine stunder handler heller om at de har en sunn sorgprosess der de veksler mellom ulike følelser og aktiviteter.

Barnehagelærerne virker ikke like usikre når det gjelder barns lek der døden blir et tema. Både Olivia og Hedda sier at barn bruker leken til å bearbeide, og at det derfor er fint om de vet mest mulig om dødsfallet og omstendighetene rundt. Sånn kan de vite at det er derfor det kommer opp i leken, og være forberedt på det. Ingen av dem sier noe om å gripe inn eller stoppe leken dersom det kommer opp, og det virker som om

de aksepterer tematikken og måten å bearbeide på. Dyregrov og Lytje (2021, s. 24) sier også at denne måten å leke på er normalt, og ofte veldig lite problematisk for barna så lenge de voksne ikke griper inn. Det er først da det kan oppleves som noe farlig eller noe som ikke er lov til å snakke om.

At barnehagelærerne ikke ytrer noe ønske om å stoppe leken, men virker som om de aksepterer den vil vi derfor kunne anta at er en god ting. Barnehagelærere er utdannet til å ha en forståelse for leken, og i større grad enn mange andre, den frie leken. At de så enkelt aksepterer leken som en måte å bearbeide vanskelige temaer på kan komme av dette, men det kan også handle om hvor involverte de er i leken. At de får en annen distanse dersom de ikke er med på den leken. Uansett hvorfor må vi se det som positivt at de ikke griper inn og farliggjør noe som for barna virker ufarlig. Samtidig kan det være lurt at de følger med og noterer seg hva som blir lekt om. At det er naturlig for barna og virker ufarlig for de fleste betyr ikke at det ikke er noen barn det kan gå inn på, og vi kan anta at det til tider vil være behov for veiledning i leken.

Barn har behov for å snakke om, og å skape mening rundt død. De trenger voksnes støtte i å undre seg og reflektere rundt hva som har skjedd, men de trenger også at vi støtter dem slik at de kan skaffe seg begrepene som trengs for å gjøre dette. Barn i barnehagealder har ofte ikke disse begrepene, og de ansatte i barnehagen er med barna i hverdagen. Derfor er barnehageansatte i en posisjon der de har muligheten til å være denne støtten. Likevel er min oppfatning fra mine egne intervjuer og annen forskning at de ansatte ikke har disse samtaler med barna med mindre barnet selv tar initiativ. Dette kan handle om flere ting. Det kan være på grunn av rådende teorier om barn i sorg, usikkerhet og at det kan oppleves praktisk vanskelig fordi man ønsker å skjerme barnet når man skal ha samtaler om død. Samtidig som barnehagelærerne virker usikre på samtaler med barna virker de trygge når de snakker om barn som leker om død.

I neste kapittel vil jeg ta opp hvordan barnehagene samarbeider med foreldrene etter dødsfall. Når det virker som om flere synes det er ubehagelig å snakke om død, hvordan forholder de seg da til den etterlatte forelderen, og hva kan vi si om foreldresamarbeidet i barnehagene når en forelder er død?

5.4 Foreldresamarbeid og reforhandling

Her vil jeg si noe om hvordan barnehagene selv sier de samarbeider med foreldre etter dødsfall, hovedsakelig med mine undersøkelser og Grelland Røkholt sin studie som bakgrunn. Jeg ønsker å si noe om hvordan barnehagelærerne tenker rundt informasjonsutveksling, og hva litteraturen sier om det. Videre vil jeg si noe om hvordan man kan reforhandle samarbeidskontrakten, og hvor ansvaret ligger, her blir det naturlig å trekke inn lovverket som gjelder for barnehagene.

Knut sier i sitt intervju at samarbeidet og samtaler etter et dødsfall vil være enklere dersom man har et godt samarbeid fra før. Dette får han også støtte i fra Drugli og Onsjøen (2010, s. 11) som hevder at dersom samarbeidet ikke bare skal fungere, men være godt også i vanskelige perioder må det generelle

samarbeidet mellom barnehage og foreldre være godt. For å få til dette kreves det regelmessig kontakt, at man kjenner hverandre og at man har etablert en tillit.

Hedda mener jeg også er inne på dette med tillit ved at hun snakker om ærlighet. I hennes intervju er hun opptatt av at både barnehage og foreldre må være ærlige med hverandre for at samarbeidet skal fungere godt, også etter dødsfallet. For å få til dette må barnehagen jobbe systematisk med foreldresamarbeidet. Ofte kan foreldre være fornøyde med barnehagen og samarbeidet så lenge de har en god relasjon til vertfall en av de ansatte. Dette kan ikke barnehagen lene seg på, sånn jeg ser det blir det lite forsvarlig ovenfor ansatte, foreldre og barn. Det vil fort oppstå situasjoner der den ene ansatte ikke har mulighet eller kapasitet til å følge opp alt på egenhånd, og de kan av ulike grunner være borte fra barnehagen over tid. Derfor må barnehagen ha gode rutiner som omhandler foreldresamarbeidet, og de må følges opp systematisk istedenfor å lene seg på enkeltindividets kompetanse (Drugli og Onsøyen, 2010, s. 12-13). Når barnehagelærerne jeg har intervjuet snakker om foreldresamarbeid er det det systematiske arbeidet med rutiner og relasjonskompetanse som mangler i mange av uttalelsene. Inntrykket jeg sitter igjen med er at mange barnehager lener seg på nettopp individets relasjonskompetanse, og de uformelle møteplassene i foreldresamarbeidet. Det trenger ikke være fordi de ikke ønsker de formelle møteplassene, men det kan blant annet handle om kapasitet eller et ønske om å ikke ta opp for mye tid av forelderen.

I intervjuet sier alle barnehagelærerne at de til en viss grad ville tilpasset foreldrekontakten, men det oppleves som at de er ganske enige i at det kun vil være for en periode, og ikke alle er sikre på om de ville hatt flere formelle samtaler med forelderen. De er opptatt av at de først ville hørt hvor mye og hva som er greit for den som er etterlatt, og det blir tatt opp at noen foreldre ikke deler like mye som andre. At den uformelle praten i garderoben kan bli problematisk, og at det kan bli mindre kaotisk med formelle samtaler tar Pernille opp. Som hun sier, er det ofte mange barn og mange voksne i garderoben på en gang. Hun ville heller hatt jevnlige samtaler som er planlagt på forhånd nettopp så man ikke må snakke om mye av det som kan være vanskelig i hente- og leveringssituasjoner. Ett av hennes poenger er også at det kan bli mer slitsomt for den forelderen dersom alle ansatte skal spørre og fortelle hver dag, og sånn jeg ser det mener hun at en tydelig ramme på hvor, når og hvem derfor kan være greit.

Det uformelle samarbeidet er også viktig i det at det er her det ofte skapes forståelse og tillit mellom foreldre og barnehageansatte, det er her man blir kjent med hverandre og legger et viktig grunnlag for samarbeidet (Glaser, 2013, s. 71). Samtidig er det mye som tyder på at det er i det formelle samarbeidet man har viktig kunnskapsutveksling om hvordan barnet har det på de ulike arenaene (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 19). Det betyr at både det formelle samarbeidet og det uformelle samarbeidet må være til stede for at barnehagen skal kunne ivareta et barn i sorg. Likevel virker det ikke som at de formelle samtalene og samtalene om tap og død finner sted i den grad det skal eller burde, reforhandling av hvordan man skal samarbeide finner ikke sted (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 218). Selv om

barnehagelærerne i noen grad er inne på dette med formelt samarbeid er det det uformelle de snakker mest om. Eksempelene som blir gitt handler i stor grad om samtaler de har eller ville hatt ved henting og levering, små kommentarer for å støtte forelderen eller spørsmål om barnets dagsform.

Noen av barnehagelærerne jeg snakket med virket generelt usikre på samtaler om død med foreldre, og jeg tolket flere av dem dithen at de var bekymret for å tråkke over en linje. En linje der de sluttet å være profesjonelle og heller gikk over til å bli private, og å stille spørsmål som skulle bli for intime. På den ene siden skal de være profesjonelle aktører, samtidig som de må inn i andres private sfære for å kunne utøve egen profesjon. Det er balansegangen her jeg opplever at barnehagelærerne finner utfordrende.

De er på den ene siden opptatt av å få den informasjonen de trenger for å kunne tilrettelegge, men jeg blir sittende igjen med et inntrykk av at det de søker etter da kun er beskrivelser av barnets væremåte. Vi må kunne anta at den etterlatte vil ha sin egen sorg, og at hele familien går gjennom store endringer som kan prege barnets liv på ulike måter (Djup, 2022, s. 37-38). Derfor ville det vært naturlig at man ikke bare stilte spørsmål om hvordan barnet har det i dag, men satte av tid jevnlig for å kunne oppdatere både fra barnehagens side, og fra hjemmet. Vi må kunne anta at det å vite så mye som mulig om hele livssituasjonen til barnet vil være nødvendig for å sette inn tiltak som treffer barnet på riktigst mulig måte. Det kan handle om at rutinene hjemme ikke lar seg opprettholde slik de var, fordi den etterlatte nå har flere ansvarsområder enn tidligere, eller at det tærer på å ha blitt aleneforsørger. Uansett vil alt dette ha en innvirkning på barnets liv, derfor burde det og tas hensyn til i vurderinger som tas om barnet.

En ting alle barnehagelærerne var enige i var at det var viktig for dem at de skulle støtte opp om og være ekstra raus med den forelderen som var etterlatt. Det de la i disse begrepene handlet om flere ting. Det handlet om tålmodighet, kanskje spesielt ved levering. Hedda snakket om at det må være vanskelig å levere eget barn som sørger i tillegg til at en selv er i sorg. Ofte kan det å bli levert i barnehagen være vanskelig, og som vi så på under kapittel om tilknytning vil ofte et barn som opplever negative følelser klenge seg til forelderen (Bowlby, 1988, s. 137). Nettopp dette var hun opptatt av at ville være en situasjon der man burde være litt ekstra til stede som ansatt, og kanskje heller gå barn og forelder i møte i garderoben for å hjelpe til.

Hun og de andre snakket også om å være rundere i kantene dersom matpakker ble glemt eller beskjeder glapp. Når mennesker er i krise har de ikke alltid like lett for å huske alt de skal, noe det virket som at barnehagelærerne hadde en forståelse for (Djup, 2022, s. 37). De var mer opptatt av at dersom det er vanskelig å huske matpakka eller bleier, så skulle de ikke mase så mye, men heller rose de gangene de husket det. Dette kan også hjelpe en forelder som kan være redusert i en periode, ved å betrygge dem om at barn tåler at de ikke får like mye respons, så lenge barnet ikke opplever å føle seg avvist over en lenger periode (Djup, 2022, s. 40).

Om reforhandling av samarbeidskontrakten med foreldre er det indikasjoner som tilsier at dersom barnehagen tar initiativ til å snakke om sykdom og død vil samarbeidet bli enklere både i de formelle og uformelle møtene. Det å sette ord på hva som skjer med både sykdom og død vil være sentralt om man skal ivareta barnets beste (Hogstad og Grelland Røkholt, 2022, s. 225).

Når en familie går gjennom en vanskelig periode er det ikke bare å si at samarbeidskontrakten skal reforhandles, noen må ta et aktivt ansvar og initiativ for at det skal skje. For at de nye rammene skal gagne alle involverte må man tørre å snakke om det som er tungt, og sette ord på hva som faktisk skjer. I samarbeidet mellom barnehagen og hjemmet er det barnehagen, som den profesjonelle parten som har ansvaret for at dette skal skje. Dette slås fast i rammeplan for barnehagen «barnehagen skal legge til rette for foreldresamarbeidet og god dialog med foreldrene» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 29). Slik jeg ser denne setningen sier den klart at det er barnehagen som har ansvar for å legge til rette for et godt samarbeid mellom partene. Noen av barnehagelærerne sier at noen foreldre deler mye og andre lite, og at hvordan samarbeidet skal være etter dødsfall kommer an på gjenlevende forelders ønsker. Her tenker jeg barnehagelærerne kunne være den som setter noen av rammene for det videre samarbeidet. Ikke for å overstyre, men vertfall sette noen rammer innledningsvis, og være den som setter ord på situasjonen. Dette kan selvfølgelig justeres underveis, og alle situasjoner vil være ulike. Likevel kan det å ha rutiner som setter noen overordnede rammer for samarbeidet være en støtte for begge parter. For selv om relasjonen påvirkes av både forelder og den profesjonelle, er det den profesjonelles ansvar å legge til rette for samarbeidet (Drugli og Onsøien, 2010, s. 12-13 og Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 29).

Hvordan man kan jobbe systematisk og sette noen overordnede rammer for dette etter et dødsfall er noe man kan tenkes å ha i en plan for hva barnehagen skal gjøre når et barn mister foreldre. Dette står det også noe om i veilederen fra Udir (2022), men veldig generelt. Planer og støttemateriell i barnehagen vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel.

5.5 Planer og støttemateriell i barnehagen

Overordnet har jeg vist til hvordan barnehagens rammeverk og lovverk kan brukes for å si noe om at det skal tilrettelegges for barn i sorg, og hvordan man skal jobbe. Likevel er det ingen steder der det står dirkete om barn i sorg eller hvilken rolle barnehagen har i møte med de barna det gjelder. Ut ifra intervjuene ser det heller ikke ut som om barnehagene har en plan eller støttemateriell for hvordan de skal jobbe dersom et barn mister foreldre lett tilgjengelig i barnehagen. Dette er også mitt inntrykk når jeg leser intervjuet av Sjøstrøm hos NRK, og selv om utdanningsdirektoratet har en veileder på feltet som kan være en støtte, er den svært generell (Brevig, 2023). Det ser også ut som om barnehagelærerne ønsker seg noe mer enn hva som står i denne veilederen. Ikke for å bytte ut eller endre den, men i tillegg til.

Derfor vil jeg se på behovet for planer, og hva intervjudeltakerne i mine undersøkelser selv sier de ønsker seg av innhold i en slik plan eller annet materiell om temaet. Fordi litteraturen jeg har funnet frem til i liten grad er barnehagerettet, og stort sett ikke skrevet av noen i sektoren lener jeg meg mest på hva barnehagelærerne uttrykker i intervjuene. Både hvordan de beskriver dagens system, og hva de sier de ønsker seg. Jeg vil også se på behovet for faglig oppdatering om tematikken i barnehagesektoren.

Alle barnehagelærerne sier nei eller at de ikke vet om det finnes en plan for hva de gjør og hvordan de skal jobbe dersom et barn mister en forelder. Det er kun Knut som kan si at de har noe materiell tilgjengelig som handler om samlingsstunder og samtaler om sorg. Dette er likevel ikke noe formelt eller helhetlig sånn jeg forstår ham, og han legger til at bakgrunnen for «boksen» er at det var et tema som opptok en tidligere leder. Selv om flere av barnehagelærerne sier de ikke helt vet, sier også alle nei. Som jeg har vist til finnes det en veileder hos utdanningsdirektoratet, som absolutt kan brukes, men som ikke nødvendigvis dekker det barnehagelærerne opplever usikre på.

Det alle barnehagelærerne er enig i, er at noe støtte på temaet ville vært nyttig, både formelle planer og materiell som samtalestøtter om barn i sorg. Pernille etterlyser en plan som sier tydelig hvem som har ansvar for hva. Sånn jeg forstår henne handler det om en klar ansvarsfordeling av hvem som for eksempel skal ha hoveddelen av foreldresamarbeidet med den som er igjen. Det kan også handle om hvordan man deler informasjonen videre dersom det er noe som skal deles med foreldregruppa, personalet eller barnegruppa. Som jeg var inne på i forrige kapittel mener hun at det å sette rammer for hvem som gjør hva og når i møte med foreldre for eksempel kan være nyttig. Med dette mener hun ikke bare for personalet, men også for den etterlatte som skal ha samtaler med barnehagen.

For Knut handler det om at alle skal dra i samme retning, at man er enige om hvem som gjøre hva, men også hvordan man skal jobbe. Det kan for eksempel handle om at alle vet at man ikke skal mase til den forelderen om at dressen må hjem i helgen eller at barnet alltid skal ha tilbud om å trekke seg litt unna gruppa dersom det er nødvendig. I en plan som dette eller et støttehefte kan det også være fornuftig med en oppdatert liste over hvor man kan henvende seg for hjelp. De som jobber med barn og er rundt barnet i hverdagen trenger å vite hvor de kan hente hjelp dersom det trengs (Brevig, 2023). Dette tenker jeg er todelt i det at det kan handle om formelle instanser barnehagen samarbeider med dersom det trengs, men det kan også handle om hvilke tilbud kommunen eller organisasjoner i kommunen har for oppfølging av familien eller samtaletilbud til barn. At man vet hvilke tilbud som finnes i kommunen kan være til stor hjelp for foreldre slik at de selv kan be om den hjelpen barnehagen ikke har mandat til å etterspørre. Ikke alle foreldre har ressursene til å finne ut av dette på egenhånd, og hvert fall ikke når de selv står i en krise.

Hvordan og hvor barnehagelærerne selv kan finne oppdatert kunnskap på feltet, vil også være et nyttig bidrag. Problematikken her som jeg også viser til i kapittel om kunnskapsstatus, er at mye av det som finnes

ikke retter seg mot barnehagen som institusjon. Med en barnehagelærers arbeidshverdag der de skal bruke mest mulig tid på avdelingen og med barna, mener jeg også at det vil være urimelig å tenke at de skal sette seg ned med bøker der de må finlese og tolke seg frem til hvordan informasjonen kan tilpasses barnehagen. Samtidig finnes det noe gjennom utdanningsdirektoratet, som er et naturlig sted for barnehagelærere å lete etter informasjon om eget fagfelt.

Etter et dødsfall, eller mens en forelder er alvorlig syk kan barn ha behov for å forstå døden som begrep. Dette gjør de ofte ikke når de er i barnehagealder, og både død og andre begrep som omhandler døden vil ofte være vanskelig (Dyregrov, 2006, s. 15-16). De vil ha behov for en begrepsforståelse for å gi mening til det som har skjedd, og for å snakke om følelsene sine. Dette må også skje i barnehagen, men slik vi har sett tidligere skjer ofte ikke dette. Olivia sier noe om behovet for en plan eller noe støttmateriell som handler om temaer når man snakker med foreldre. Hva kan man snakke om, hva kan man ikke snakke om?

Samtalestøtte for hvordan man kan gå frem i den første formelle samtalen med foreldrene kunne helt sikkert vært nyttig, og gitt barnehagelærerne en trygghet. Dette kunne også ha hjulpet for reforhandlingen av foreldresamarbeidet. Som vi har sett peker Hogstad og Grelland Røkholt (2022, s. 18) på at samtaler om død og reforhandling av samarbeidet i alt for liten grad skjer, men med en samtalestøtte kunne dette skjedd i større grad. Også i mine intervjuer uttrykker flere av barnehagelærerne at de ville spurt litt mer i starten, men så må livet gå videre. De uttrykker og at det formelle samarbeidet i liten grad ville endret seg etter et dødsfall. Videre virker flere ukomfortable med samtaler om død, men det slår meg som at det i stor grad handler om en frykt for å si noe upassende, eller ta opp et tema som «ikke er lov». Eventuelt utfordringer rundt hvordan de skal balansere det private og profesjonelle i relasjon med foreldre. Et forslag til hvordan en samtale kan utføres og hvilke temaer som skal tas opp vil derfor kunne ha en effekt ved at samtalene blir tatt fordi barnehagelærerne kan oppleve å stå tryggere i situasjonen når de har noen rammer.

I og med at flere av dem også virker ukomfortable med å snakke med barn om død kunne denne type samtalestøtte eller for eksempel forslag til samlingsstund også være en del av ressursene tilgjengelig for barnehagelærerne. Som Knut sa, så hadde han en sjef som hadde satt sammen noe materiell som kunne brukes inn i for eksempel samlingsstund. At dette skal skje på bakgrunn av lokale ildsjeler eller enkelte ansattes kompetanse vil bety at vi kan anta at det er svært store forskjeller i hva barnehagene kan tilby av støtte. Det er likevel ikke bare på grunn av lokale variasjoner en samtalestøtte om død kunne være et godt tiltak. Her, som i samtaler med foreldrene kan man anta at barnehagelærerne vil oppleve at situasjonen blir tryggere og mer håndterbar om de har et rammeverk med konkrete eksempler og råd.

Pernille og Hedda sier direkte at de har hatt veldig lite om barn i sorg på barnehagelærerstudiet, og at de ikke har vært på kurs med barns sorg som tema. Pernille sier også at hun mener manglende kunnskap i barnehagen er en hindring i møte med barn som har mistet en forelder. Om det burde vært mer om barns sorg på barnehagelærerstudiet vil ikke jeg ta stilling til i denne studien, men ut ifra hva barnehagelærerne

jeg har snakket med sier vil det være nyttig med tilgjengelig informasjon, og mer enn det som ligger enkelt tilgjengelig nå.

Som jeg tidligere var inne på kan tips til hvor man kan finne oppdatert kunnskap for eksempel være en del av et ressurshefte, og det kan være fornuftig å ha ulike format på kildene. Barnehagelærerne selv sier at bemanning og høyt sykefravær ofte hindrer dem i å gjøre det de har planlagt eller ha de samtalene de ønsker fordi det blir mange barn per voksen. At noe av tiden til å oppdatere seg faglig da forsvinner vil man kunne anta. Derfor burde ikke alle kildene være bøker, kreve tolkning eller vanskelig å oppdrive, men også enkle hefter eller artikler.

Både barnehagelærerne og fagpersoner fra sorgfeltet sier det mangler planer for oppfølging av barn som mister foreldre i barnehagene, ut ifra det de sier ser det også ut som om det mangler informasjon om hvor man kan henvende seg for å hente hjelp, og oppdatert kunnskap. Disse rammene etterlyser barnehagelærerne når de blir spurt om det. Sånn jeg forstår dem handler det både om hvilken kunnskap de føler de sitter med, og at systematiske planer for oppfølging ville gitt dem en trygghet i møte med både barn og foreldre i en sårbar situasjon.

5.6 De ytre dødsårsakene

I teoridelen skrev jeg om barn i sorg og reaksjonsmønstre, og valgte å skille ut ytre dødsårsaker som et eget kapittel. Dette gjorde jeg fordi et barn som opplever å miste en forelder i ulykke, drap eller selvmord ofte vil oppleve noen ekstra påkjenninger. I denne gruppen ser man også økt sannsynlighet for problematikk senere i livet i form av for eksempel psykiske lidelser og andre psykososiale problemer (Burrell et al., 2021, s. 17). Derfor vil oppfølging av de som opplever dødsfall som følge av drap, selvmord eller ulykker kunne anses som svært viktig.

I mange av tilfellene vil mye av oppfølgingen tilfalle andre instanser, men de som jobber nærmest barnet i barnehagen burde inneha noe kunnskap om hvordan ytre dødsårsaker påvirker barn, og hvordan de kan hjelpe innenfor sitt mandat.

Et ytre dødsfall kan oppleves svært traumatisk fordi dødsfallet kan ha vært knyttet til vold eller på annet vis opplevdes dramatisk, og det kan oppleves som et ekstra traume fordi barnet ikke fikk tid til å forberede seg på dødsfallet (Burrell et al, 2021, s. 6). Barnehagelærerne i denne studien ble ikke spurt spesifikt om barn som opplever at foreldre dør av ytre dødsårsaker, men jeg tar det likevel med. Dette er fordi det er en gruppe barn som ofte har opplevd mye i forkant av dødsfallet, og ofte opplever alvorlige tillitsbrudd fra de som står dem nærmest. Informasjon om denne gruppen og hva barnehagens rolle kan være ovenfor dem kan derfor være verdifullt å ta med seg videre i et arbeid med barn i sorg.

At hvordan forelderen døde har noe å si for barnet har jeg inntrykk av at også barnehagelærerne var svært klar over, i og med at samtlige mente at hvordan dødsfallet hadde skjedd var informasjon som var nødvendig for dem å få.

Pernille sa hun ikke trengte detaljene, men at å vite om det for eksempel var et selvmord var viktig fordi det kan føre med seg annen problematikk enn om en forelder dør av kreft eller annen langtidssykdom.

I hennes eksempel med selvmord vil noen barn ha levd med en alvorlig psykisk syk forelder i forkant av dødsfallet, og kan ha blitt påvirket av dette (Bergem, 2018, s. 150). Det kan da bli viktig at barnehagen følger opp dette, og får en oversikt over den faktiske situasjonen barnet står i. Trenger man for eksempel å hente inn ekstra støtte?

Fordi selvmord er en bevisst handling, kan det gi barn problemer med tillit. Det kan også gjøre at de får ekstra mange spørsmål om hvorfor det skjedde, om det var deres feil, og de kan oppleve å føle seg forlatt (Bergem, 2018, s. 150).

Det virker som om barnehagelærerne er bevisst at det finnes forskjeller på hvordan barn vil reagere, og at forløpet til dødsfallet kan være mer dramatisk og oppleves annerledes enn ved alvorlig sykdom. Av de som sier at denne informasjonen er viktig er det to som tar det opp med begrunnelsen at det er lurt å være forberedt på at temaet kan komme opp i lek. Når vi vet at en del av barna som opplever selvmord er vokst opp med en psykisk syk forelder er informasjon om dødsfallet også viktig fordi det medfører en del spørsmål som burde stilles fra barnehagen sin side til gjenlevende forelder. For eksempel om hva barnet har vært vitne til før og under dødsfallet. Om barnehagen var klar over familiesituasjonen på forhånd vil nok denne oppfølgingen være lettere, men for barnets utvikling vil det nok uansett være til hjelp om barnehagen blir klar over dette også i etterkant. For å få denne informasjonen kommer altså viktigheten av en reforhandling av samarbeid inn, og at man vurderer flere formelle møter mellom forelder og barnehage. Videre mener jeg man kan trekke inn samtaler med barn om død. Som Bergem (2018, s. 150) sier vil barna ha mange spørsmål som man ikke fikk tid til å snakke om før dødsfallet, og de vil ha spørsmål fordi handlingen er villet.

Barnehagelærerne er ikke spurt om ytre dødsårsaker, men i intervjuene der vi snakker om barn i sorg på en litt mer generell måte virker de ukomfortable med å skulle snakke med dem om død. Å tro at de da vil synes det er ekstra vanskelig å samtale om selvmord og barnets spørsmål rundt det, virker da legitimt. Denne forskjellen er noe man også kunne tatt hensyn til dersom en samtalestøtte skulle utarbeides, med tanke på samtaler med både voksne og barn.

Vanskelige spørsmål rundt dødsfallet og ekstra behov for trygghet er også noe man vil kunne forvente dersom et barn opplever at en forelder blir drept. For mange av dem handler det om et partnerdrap og de kan ha opplevd vold og trusler hjemme før dødsfallet. I tillegg betyr det at det ofte er en forelder eller

steforelder som har begått drapet, og barnet står i en situasjon der det på den ene siden har en død forelder og på den andre siden er pårørende til en som mest sannsynlig skal fengsles (Bergem, 2018, s. 155). Dette er ikke noe barnehagen nødvendigvis kan gjøre noe med, men de ansatte kan likevel være oppmerksomme på at det er et aspekt ved situasjonen barnet står i.

Ved både selvmord og drap kan de rundt barnet oppleve at temaet er tabubelagt, og at de er usikre på hvordan de skal forholde seg til omgivelsene utenfor familien. Det kan handle om at de ikke vil fortelle hva som har skjedd eller hvordan det har skjedd, og at de skjuler for både barnet og omverdenen omstendighetene rundt dødsfallet (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 67-68). Dette gjør det selvfølgelig vanskelig for barnehagen å følge opp, men at dette kan skje, og hvordan det kan påvirke barnet negativt kan de ansatte i barnehagen være oppmerksomme på.

Som noen som står nære barnet, og møter forelder eller andre familiemedlemmer hver dag kan barnehagen stå i en unik posisjon til å være den familien velger å dele med. Barnehagen kan skape de trygge rammene som trengs for at både barn og familie kan få oppfølging dersom de trenger det. Barnet kan være redd for å røpe hemmeligheten dersom de vet hva som har skjedd, men de voksne ikke vil snakke om det. Eller de kan oppleve at noe ikke stemmer og at de voksne forsøker å skjule noe fra dem, som kan føre til at de generelt mistror de voksne rundt seg (Dyregrov og Lytje, 2021, s. 67-68). At de rundt vet hva som har skjedd, og kan fortelle at de vet det vil derfor kunne være en stor støtte til barnet. Igjen handler dette også om hva barnehagelærerne er komfortable med, og at retningslinjer eller støttemateriell ville hjulpet dem med å se hva som tilfaller deres ansvarsområder. Hvordan man kan snakke med forelder eller andre omsorgspersoner for barnet om et sårt og ømfintlig tema, og spesielt i tilfeller der det er snakk om ytre dødsårsaker, være oppdatert på hvor man kan finne hjelp.

6 Avslutning

Dette prosjektet har hatt som mål å si noe beskrivende om barnehagens praksis i møte med barn i sorg etter å ha mistet foreldre, og hvordan barnehagens rammeverk og lovverk påvirker dette arbeidet. For å favne om helheten i hvordan barnehagen jobber har det også vært viktig å se på foreldresamarbeid og hvilken kunnskap barnehagelærerne innehar. Det har også blitt naturlig å trekke inn noen prinsipper og forslag til videre arbeid med barn i sorg i barnehagen.

Barnehagelærernes egne perspektiver og opplevelser av egen hverdag har vært en stor del av grunnlaget for studien. At de sørgende barnas perspektiver ikke blir undersøkt her er et bevisst etisk og praktisk valg. Hvordan de opplever egen hverdag i barnehagen etter tapet av en forelder hadde vært et svært verdifullt perspektiv, spesielt med tanke på maktrelasjonene og definisjonsmakten som ligger i forholdet mellom barn-voksen eller mellom omsorgsgiver og den som søker omsorg (Bae, 1997, s. 147-148).

Etterlatte foreldres perspektiv er heller ikke tatt med her, men er også en side ved dette arbeidet som kunne vært spennende og verdifullt å forske videre på.

Undersøkelsene utført av meg kan kritiseres for å ikke være omfattende nok, fordi det er et lite utvalg barnehagelærere som er intervjuet. Videre kan svarene til barnehagelærerne være påvirket av spørsmålene som er stilt, og intervjusituasjonen. De som har vært med i denne undersøkelsen er fra samme by, og mye i barnehagesektoren bestemmes og følges opp av kommunene. Derfor er det ikke sikkert at svarene ville vært de samme dersom man intervjuet barnehagelærere et annet sted i Norge.

I dette prosjektet har jeg funnet svært få undersøkelser som beskriver praksisen i barnehagene, og hvordan de arbeider med barn i sorg. Derfor har mine egne intervjuer vært viktige, men jeg har også fått mye støtte i forskningen til Hogstad og Grelland Røkholt (2022). Ikke alt fra dem handler dirkete om oppfølging av barn etter dødsfall, men blant annet om foreldresamarbeid når en forelder er alvorlig syk. Både de og jeg har sett at samarbeidet med foreldrene sjeldent blir reforhandlet i slike situasjoner, og at det er indikasjoner på at mange barnehager lener seg på enkeltindividers relasjonskompetanse når det gjelder foreldresamarbeidet.

At dette skjer er uheldig for alle parter, og det ser ut som om det er behov for et bedre systematisk arbeid med foreldresamarbeidet samt retningslinjer og støttmateriell for hvordan barnehagelærerne kan ha samtaler med foreldre om død og alvorlig sykdom.

Når vi snakker om barn i sorg, og hvordan de vil reagere eller typisk adferd vil det alltid være ulikt, og barnets situasjon må settes i sammenheng for at vi kan få et helhetlig bilde. I denne studien har jeg sett på hva flere sier om barn i sorg, og mitt inntrykk er at fagpersonene i det store og hele er enige i at barnets sorg ikke skal ses på som noe vesensforskjellig fra voksnes sorg. De virker også enige i at alle sørger ulikt,

men at vi likevel kan si noe generelt om det sørgende barnet. Det viktigste punktet jeg vil trekke frem her er at barnet må ses som sørgende, og at det fortsatt har sorgen med seg, selv når det inngår i lystbetonte aktiviteter (Hogstad og Grelland Røkholt, 2023). Dette trekker jeg frem både fordi det ser ut som om mange etter kort tid ikke lenger ser barnet som sørgende, og fordi voksne i barnehagen virker som om de unngår å snakke med barnet om sorgen. En av grunnene til dette ser ut til å være at de er redde for å forstyrre barnet, og ønsker at barnet selv skal ta initiativ.

I denne studien har jeg lagt til grunn og mener jeg har vist at det både i møte med barn og foreldre er den profesjonelle parten, altså barnehagen, som har ansvaret for å ta initiativ når barnet har mistet en forelder. Dette være seg samtale med barn eller reforhandling av samarbeidskontrakten med etterlatt forelder.

Jeg har tatt for meg hvilke deler av barnekonvensjonen, barnehageloven og rammeplanen som kan ses i sammenheng med barnehagens møte med barn i sorg. Ingenting her sier direkte noe om sorgarbeid i barnehagen, men slik jeg ser det er mye av det som står i disse dokumentene relevant for dette arbeidet. På mange måter er det som allerede er etablert som god pedagogikk i barnehagene også hva som er god sorgstøtte. Dette blir tydelig flere steder som i rammeplanens kapittel om livsmestring og helse, der det står at «ha mulighet til ro, hvile og avslapning i løpet av barnehagedagen» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 11) eller i barnekonvensjonen der det står at barns beste skal ligge til grunn i alle bestemmelser som gjelder dem, og at de har rett til å medvirke i de saker som gjelder dem (Barnekonvensjonen, 1989, art.3 og art.12).

Barnehagelærerne etterlater ett inntrykk av at de er oppriktig opptatt av barnas beste, og som at de har en faglig nysgjerrighet når de møter et tema de ikke kan så mye om. De sier selv at barn i sorg er et tema de ikke har helt oversikt over, men virker villige til å lære mer om dersom det blir aktuelt, eller dersom støttemateriell og lignende er enkelt tilgjengelig i barnehagene. At ingen av dem har sett en plan eller vet om det er en plan i barnehagene tyder på den ene siden på at dette ikke er tilgjengelig, men det finnes altså en veileder hos utdanningsdirektoratet som kan brukes for å få noe overblikk over temaet.

Sånn jeg ser det fra intervjuene er det en del ting fra barnehagehverdagen som ikke alltid blir tatt hensyn til i det materialet som omhandler sektoren, og barn i sorg. For det første peker barnehagelærerne på en bemanning som er sårbar for sykefravær, som er høyt i barnehagene (Pernille og Knut). Dette betyr at planer stadig må endres, og at voksne ofte har flere barn enn det bemanningsnormen tilsier. Å skjerme barn som kan trenge ro, hvile og private samtaler med voksne i barnehagen kan derfor bli vanskelig.

For det andre blir det pekt på at det er mye man skal gjennom dersom man følger planene, og at det kan føre til noen vanskelige overveielser (Hedda). Barnet trenger rammer det kjenner fra før, men det er ikke alle aktiviteter som passer helt inn rett etter et dødsfall. Samtidig er barnet en del av en gruppe, og både barnet som individ og en del av et fellesskap må tas hensyn til.

Når det gjelder samtaler og lek med barn i sorg er det interessant å se at barnehagelærerne, som ellers er stødige i samtaler med barn virker usikre på hvordan de skal snakke med barn om død. Slik jeg ser det fra mine intervjuer, og får støtte i fra både Hogstad og Grelland Røkholt (2023) samt Sjøstrøm (Brevig, 2023), ser det ut som om mange ansatte i barnehagen unngår disse samtaler. Samtidig pekes det flere steder på at barn har behov for å lære begreper, og de har behov for å minne den døde (Bergem, 2018, s. 224). Derfor kan ikke bare kunnskapsoppdatering hos personalet i barnehagene være fornuftig, men tilgjengelige samtalestøtter som kan trygge de ansatte i møte med barn i sorg burde utarbeides.

Det ser ut som om det er lite planer og støttemateriell i barnehagene som omhandler barn i sorg, og ut ifra denne studien ser det ut som at dette er noe som burde utarbeides. Det finnes allerede en overordnet veileder, men den ser det for det første ikke ut som om mange vet om. For det andre er den i stor grad basert på kulepunkter, barnehageansatte trenger mer støtte på hvordan de kan prate om sykdom og død, og de trenger lokale planer som sier noe om hvor de kan hente hjelp til familien som står i en krise.

Referanseliste

- Bae, B. (1997). Det interessante i det alminnelige – en artikkelsamling. Universitetsforlaget
- Bae, B (2012). Barnehagebarns medvirkning: Overordnede perspektiver og internasjonal forankring. B. Bae (Red.). *Medvirkning i barnehagen: potensialer i det uforutsette.* (s. 13-27). Fagbokforlaget
- Barnehageloven. (2005). *Lov om barnehager.* (LOV-2005-06-17-64). Lovdata.
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64>
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss – volume 1.* PIMLICO
- Bowlby, J (1988). *A secure base.* Routledge
- Brandtzæg, I., Thorsteinson, S & Øiestad, G. (2016). *Se barnet inifrån: att arbeta med anknytning i förskolan.* Natur & Kultur
- Brevig, A.N. (2023, 25.mars). Slik fikk Håkon (11) hjelp med sorgen etter han mistet pappaen sin. *NRK, Innlandet.* URL: <https://www.nrk.no/innlandet/slik-fikk-hakon-11-hjelp-med-sorgen-etter-han-mistet-pappaen-sin-1.16344682>
- Burrell, L.V, Mehlum, L & Qin, P (2021). *Psykososiale vansker etter tap av foreldre i barndom og ungdomstid.* Suicidologi nr. 3. URL: https://bibsys-almaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/srps7f/TN_cdi_cristin_nora_10852_92101
- Bergem, A. K (2018). *Når barn er pårørende.* Gyldendal
- Djup, H.W. (2022). *Barnehagens betydning når barn er pårørende.* Fagbokforlaget
- Drugli, M. B & Onsøien, R. (2010). *Vanskelige foreldresamtaler – gode dialoger.* Cappelen Damm
- Dyregrov, A. (2006). *Sorg hos barn- en håndbok for voksne.* (2.utgave).
- Dyregrov, A. (2010). *Barn og traumer- en håndbok for foreldre og hjelpere.* Fagbokforlaget
- Dyregrov, A. & Lytje, M. (2021). *Håndbok i barns sorg.* Fagbokforlaget
- Dyregrov, A. & Dyregrov, K (2007). *Sosial nettverksstøtte ved brå død: Hvordan kan vi hjelpe?* Fagbokforlaget
- Dyregrov, A & Dyregrov, K. (2017). *Mestring av sorg: Håndbok for etterlatte og hjelpere.* Vigmostad & Bjørke
- Eidsvåg, G-M (2021). *Etikk i barnehagen: syv samtaler om nærhet, omsorg og lykke.* Universitetsforlaget

- Forente nasjoner. (1989). *FNs konvensjon om barnets rettigheter: Vedtatt av De Forente Nasjoner 20. november 1989; Ratifisert av Norge 8. januar 1991* (Rev. oms. mars 2003 med tilleggsprotokoller). Barne- og familiedepartementet.
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf
- Glaser, V. (2013). *Foreldresamarbeid: barnehagen i et mangfoldig samfunn*. Universitetsforlaget
- Hogstad, I. J., & Grelland Røkholt, E. (2022). «Helt som normalt.» *Foreldresamarbeid i barnehagen når en forelder er alvorlig syk av en dødelig sykdom*. Nordisk barnehageforskning, 19(3). DOI:
<https://doi.org/10.23865/nbf.v19.328>
- Hogstad, I. J & Grelland Røkholt, E. (2023, 5. april). Den viktigste forutsetningen for god sorgstøtte er at vi forstår at barn sørger. *Sykepleien, meninger*. <https://sykepleien.no/meninger/2023/04/den-viktigste-forutsetningen-god-sorgstotte-er-vi-forstar-barn-sorger>
- Jakobsen, T-G (2021). *Vitenskapsfilosofi og kritisk realisme – et ikke-antroposentrisk alternativ*. Fagbokforlaget
- Johansson, E. (2001). *Små barns etikk*. Pedagogisk forum
- Kleven, T & Hjordemaal, F.R (2018). *Innføring i pedagogisk forskningsmetode – en hjelp til kritisk vurdering*. (3. utgave). Fagbokforlaget.
- Kommunesektorens organisasjon (2022, 12. september). *Legemeldt sykefravær- barnehage*.
<https://www.ks.no/fagomrader/arbeidsgiverpolitikk/inkluderende-arbeidsliv-ia/ia-bransjeprogram/bransjeprogram-barnehage/sykefravar-i-barnehage/>
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Rammeplan for barnehagen: Forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Udir.
<https://www.udir.no/contentassets/7c4387bb50314f33b828789ed767329e/rammeplan-for-barnehagen—bokmal-pdf.pdf>
- Kvale, S. & Brinkmann S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. (3. utgave). Gyldendal Akademisk
- Løkken, G & Søbstad, F. (2013). *Observasjon og intervju i barnehagen*. (4. utgave). Universitetsforlaget
- Mays, N., & Pope, C. (2020). *Quality in qualitative research*. *Qualitative research in health Care*, 211-233.
- Nilssen, V. (2012). *Analyse i kvalitative studier: Den skrivende forskeren*. Universitetsforlaget

OsloMet. (u.å.). *Barnehagelærer*. Hentet 18. april 2023 fra

<https://www.oslomet.no/studier/loi/barnehagelerer>

Postholm, M-B. (2010). *Kvalitativ metode. En innføring med fokus på fenomenologi, etnografi og kasusstudier*. Universitetsforlaget

Silverman, P. R., & Worden, J. W. (1992). *Children's reactions in the early months after the death of a parent*. *Am J Orthopsychiatry*, 62(1), 93-104.

Statistisk sentralbyrå (2023, 1. mars). *Barnehager*.

<https://www.ssb.no/utdanning/barnehager/statistikk/barnehager>

Tholin, K.R. (2013). *Omsorg i barnehagen*. Fagbokforlaget.

Utdanningsdirektoratet (2022, 22. mars). *Håndtering av kriser og sorg i barnehagen. Veiledning for personalet i barnehager*. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/stottemateriell-til-rammeplanen/kriser-og-sorg-i-barnehagen/handtering-av-kriser-og-sorg-i-barnehagen/>

Vedlegg 1 – Intervjuguide

Først noen spørsmål om erfaring med barn i sorg etter tap av foreldre eller i en sykdomsperiode før eventuelt dødsfall.

- Har du noe erfaring med arbeid med barn som har mistet foreldre?
- Hvordan har du jobbet med dem? / Hvordan ville du jobbet?
- Var det noe du opplevde som utfordrende? – Hvorfor?
- Hvordan løste du det?
- Var det noe du opplevde at dere mestret? – Hvorfor?
- Er det noe du vil trekke frem som ekstra viktig i møtet med barn som har mistet foreldre?

Så noen spørsmål om planer som rammeverk for arbeidet.

- Har dere beredskapsplaner i barnehagen som sier hvordan dere skal jobbe med denne gruppen?

Dersom svaret er ja:

- Hvem har utarbeidet disse planene?
- Har personalet i noen grad vært med på å forme planene?
- Hvor ofte oppdateres beredskapsplaner i barnehagen/kommunen?
- Er alle i personalgruppa oppdatert på planene, og blir de lest jevnlig?
- Hvilke styrker eller svakheter ser du selv ved planene?

Dersom svaret er nei:

- Hvorfor ikke?
- Tenker du at det er noe som burde utarbeides? I så fall av hvem?
- Hva tenker du selv at en sånn plan burde inneholde?
- Er det noe ved rammeverket rundt barnehagen du anser som en hindring eller utfordring når man skal tilrettelegge for denne gruppen barn?

Videre vil jeg stille noen spørsmål om foreldresamarbeid med gjenlevende forelder etter dødsfall

- Hvilken rolle mener du at barnehagen skal ha i møte med den gjenlevende?
- Hvordan ser du spesifikt for deg din rolle som pedagogisk leder i dette møtet?
- Hvordan ville dere organisert foreldrekontakten med denne forelderens?
- Hvilken informasjon ser du for deg vil være viktig at du får for å mestre møtet med barnet i best mulig grad?
- Er det til slutt noe du vil legge til eller noe du vil fortelle om som jeg ikke har spurt om?

Vedlegg 2 – Informasjonsskriv og samtykkeerklæring

Vil du delta i masterprosjektet

”Sorg hos barn – barn som pårørende når foreldre dør”?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et masterprosjekt hvor formålet er å finne ut hvordan barnehagene møter barn i sorg etter å ha mistet foreldre, og hvilke rammer og kunnskap som ligger til grunn. I dette skrivet gir jeg deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med dette masterprosjektet er å finne ut hvordan barnehagene møter barn i sorg etter å ha mistet foreldre, og hvilke rammer og kunnskap som ligger til grunn for de valgene som blir tatt. For mange barn er barnehagen stedet der de bruker mest tid utenfor hjemmet, derfor ønsker jeg å få barnehagelæreres perspektiv på arbeidet med denne sårbare gruppen.

Sentrale spørsmål i prosjektet er:

- Hvordan møter barnehagen barn som pårørende etter å ha mistet foreldre?
- Hvilke rammer har barnehagen for å følge opp disse barna, og hvilken kunnskap er det i barnehagene om tematikken?
- Hvorfor gjør barnehagelærerne som de gjør?

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Ansvarlig for prosjektet er Høgskolen i Innlandet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du får spørsmål om å delta fordi du er barnehagelærer med ansettelsesforhold i kommunal sektor. Prosjektet har som mål å intervju 4-6 barnehagelærere, og krever ikke at man har erfaring med eller inngående kunnskap om prosjektets tema.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i prosjektet innebærer det at du blir intervjuet, det vil ta ca. 20 minutter. Intervjuet inneholder spørsmål om hvordan du har jobbet eller ville se for deg og jobbet med barn i sorg, hvilke rammeverk dere har i barnehagen (rammeplan, beredskapsplan etc.) og noen spørsmål om foreldresamarbeid. Det vil bli tatt lydopptak under intervjuet.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- De som vil ha tilgang til opplysningene er Vilde Følling-Folland (Student) og Lene Nyhus (Veileder), ved Høgskolen i Innlandet.
- De eneste opplysningene som lagres er selve intervjuet, her vil ikke personopplysninger som navn, arbeidsplass etc. bli spurt om. Intervjuet og masterprosjektet lagres på educloud frem til prosjektet er ferdigstilt.

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes?

Prosjektet vil etter planen avsluttes 15.mai 2023. Etter prosjektslutt vil datamaterialet med dine personopplysninger slettes. Opplysninger som fremkommer i oppgaveteksten, vil anonymiseres.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Høgskolen i Innlandet har Personverntjenester vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Vilde Følling-Folland på e-post 245792@stud.inn.no eller telefon: 93 25 44 34
- Veileder Lene Nyhus på e-post lene.nyhus@inn.no eller telefon: 61 28 82 56
- Vårt personvernombud: Usman Asghar på e-post usman.asghar@inn.no eller telefon: 61 28 74 83

Hvis du har spørsmål knyttet til Personverntjenester sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- Personverntjenester på epost (personverntjenester@sikt.no) eller på telefon: 53 21 15 00.

Med vennlig hilsen

Prosjektansvarlig
Lene Nyhus

student
Vilde Følling-Folland

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet [*sett inn tittel*], og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

---

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 3 – Godkjenning fra SIKT

4/27/23, 11:51 AM

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

[Meldeskjema](#) / [Sorg hos barn - barn som pårørende når foreldre dør](#) / Vurdering

Vurdering av behandling av personopplysninger

Referansenummer
206594

Vurderingstype
Standard

Dato
15.11.2022

Prosjekttittel

Sorg hos barn - barn som pårørende når foreldre dør

Behandlingsansvarlig institusjon

Høgskolen i Innlandet / Fakultet for lærerutdanning og pedagogikk / Institutt for pedagogikk - Lillehammer

Prosjektansvarlig

Lene Nyhus

Student

Vilde Følling-Folland

Prosjektperiode

21.11.2022 - 15.05.2023

Kategorier personopplysninger

Alminnelige

Lovlig grunnlag

Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a)

Behandlingen av personopplysningene er lovlig så fremt den gjennomføres som oppgitt i meldeskjemaet. Det lovlige grunnlaget gjelder til 15.05.2023.